

Megjelenik minden hónap 10-ikén, legalább is 3¹/₂ nagy nyolczadrét ívnyi tartalommal; időnkéntszövegközti ábrákkal illusztrálva.

**TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KÖZLÖNY.**
HAVI FOLYÓIRAT
KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK TERJESZTÉSÉRE.

E folyóiratot a társulat tagjai az évdíj fejében kapják; nem tagok részére a Pótfüzetekkel együtt előfizetési ára 6 frt.

XXXI. KÖTET.

1899. MÁJUS

357. FÜZET.

A magyar ősfoglalkozások köréből.*

— SZILY KÁLMÁN-nak ajánlva. —

Kedves, jó Barátom!

Az is bekövetkezett, hogy Te, a ki sohasem riadtál vissza a munkától, sőt, a ki munka nélkül el sem tudnál lenni, ki szervező voltál teljes világeletemben, harmincz évek elmúltával leszállottál a Kir. M. Természettudományi Társulat elnöki székéről.

Elhatározásod helyes és bölcs; jelentősége az, hogy új, ifjabb erő is nyulhasson az eke szarvához, hasítson barázdát, vessen magot, boronálja el a rögöt, hadd lássuk, újabb erő munkájának áldását: hisszük, hogy lesz; bizunk benne!

Beszámolódban, mely egyszersmind búcsúbeszéded volt, külön is megemlékeztél rólam, ki — lehet, hogy nagyon csekély tehetséggel, de lelkem egész odaadásával arra törekedtem, hogy Társulatunk hasznos munkása legyek. Volt-e ebben a munkában közhaszon, azt talán mindketten sem ítélnétek meg; de elismerésem nekem kincs, mert attól jön, a ki legmélyebben pillanthatott be lényembe, ki cselekvésem minden rugóját ismerte; ki, a midőn elismeréssel illet, arról a helyről, a melyen élete eszményeiért komolyan küzdött, csak megfontolt szót ejthet, kinek szavát tehát komolyan kell venni.

Engedd meg kedves, jó barátom, hogy megemlékezésedet a magam — mondhatnám a magunk — módja szerint hálálhassam meg. Nem czipra szóval, hanem egy pillantással annak lényébe, a mit híven szeretünk: a magyarságéba. Hisz ennek szeretete forrasztotta össze szívünket, a midőn lelkünk egész jóhiszeműségével azt iparkodtunk bevinni a nemzet tudományos művelődésébe, a mi szellemi életének ereje és biztosítéka: *a nyelvet*.

* Az 1898. december 10-ikén és 17-ikén tartott előadások nyomán kidolgozva.

Jól tudod, hogy én ezt a mondhatatlanul nagy érdeket nem a zöld asztalnál, hanem a szabad természetben s a magyarság legtörzsökösebb rétegeivel való közvetlen érintkezés révén iparkodtam szolgálni, hol tőlem telhető odaadással aknáztam ki mindazt, a mi a tudományos szó-kincset gyarapíthatta.

A midőn a pók fésűs körme közötti nyomó-köröm elnevezése megakasztott, nem a szógyártáshoz, hanem a takács mesternyelvéhez folya-modtam

A magyar népies halászság csak úgy ontotta mesternyelvét, a ma-gyar ichthyológia tárgyalhatásának alapjait s ennek révén jutottam el az ősfoglalkozások kutatásához is. A közhalász és a pásztoember legkezdet-legesebb hajléka során jutottam annak megfejtéséhez — hiszem, hogy megfejtés — melyik legyen a magyarságnak az a háza, a mely vele magával fejlődött.

Igen ám! de akár százszor hangzott felém az a kérdés: mi köze a háznak a természettudományhoz?

Engedd meg, hogy a kérdezőknek ezen a helyen adhassam meg a feleletet, nem annak fejtegetésével, hogy mit sütött ki Faraday a gyertyából, hanem a következő kis sorozattal.

Jó tíz éve, hogy Dr. L e n d l útitársammal kiszállottam a sarkkőri Grindő szigetére. A sivár, kavicsos partnak egy bizonyos része fölött nagy jajongással lengedezett az észak legelegánsabb röptű madara, a villásfarkú csér; mely hasonló a Balaton küszvágójához, de sokkal finomabb alko-tású. Tudtuk, hogy a fészket félti. Társam jó fészekkereső volt s a hoz-zánk csatlakozó norvégekkel együtt tűvé tette azt az egész partrészt, — hiába! Ekkor észreveszem, hogy a csérmadár néha-néha egy bizonyos pont fölött függöget; kilestem. És a mikor ismét szitálni kezdett, lelőttem: épen az egyetlen tojásra esett, mely a pusztta földön feküdt és tarka szí-nével beleolvadt a környezetbe. Azon a sarkkőri, köves, sivár, hideg, pusztta földön költögette ki ivadékát az a forró madárszeretet.

És van a magyar népnek egy kedvességes madármeséje, a mely oly remek bizonyítéka e nép megfigyelő tehetségének. A r a n y L á s z l ó is gyűjtötte.

A szarka nagyon derék, fedeles fészket épít; gondolta a galamb, hogy megtanulja és a szarka vállalkozott a tanításra. Szedtek hát galyat és a mint a szarka rakta, folyton azt hajtogatta.

Csak így, csak úgy!

Csak így, csak úgy!

A galamb meg folyton azt mondogatta:

Túdom, tudom!

A szarkát ez a tudákosság méregbe hozza, oda mondja a galambnak:

Ha tudod, csináld!

abba hagyja az oktatást és elrepül. És a népies tanúságtétel az, hogy azóta is tökéletlen a galamb fészke.

A »csak így, csak úgy« és a »túdom, tudom« a két madár szavának hangfestése.

És ismét előttünk van a függőczinege művészi alkotású, sokszor csöves bejáratú fészke, mely a nyárfa gyapjából készül. Az a csizpiczi-ségű, tarka madárpár, jó százezer ide-oda repüléssel hordja össze és szövi meg remek fészket. Hol van ez már a sarkkőri csér sivárságától!?

Hol áll pedig még ez is a forróövi fészkeszövők remekléseitől!? Szövőfonók, tűzdelők, varrók, tapasztók, építők telnek ki az égimadarak sorozataiból; és a madárfészkekről — illetőleg hiányáról — szóló ismeret, a *nidológia*, vagyis fészekismeret; a fejlődés sora a puszta földtől a legmesterségesebb alkotásig terjed. Az egész pedig a természethistória szerves része.

Az embernek is megvan a maga fészke.

A földhöz ragadt szegény pór vaczkától az építészet örök szépségű remekéig terjed a sorozat. A föld méhébe vájt barlangok süppedékes talajából fakad az őseMBER hajlékának sejtelve. Ez is fészekismeret, nidológia; ez is szakasztott azon a jogon, mint az égimadár fészke, a természethistória szerves része.

A mi azonban, ha lehet, ezt az emberi fészekismeretet még szorosabban fűzi össze a természethistóriával, ez az, hogy csupán és egyedül ennek módszerével kutathatjuk sikerrel.

A sejnél fogva kell megragadnunk a fejlődési sorozat kezdetét, hogy a legtökéletesebb szervezetet, az embert megérthessük; a sarki csér sívár kavicsvaczkát kell ismernünk, hogy megítélhessük a Ploceidák szövött fészekremekeit, a *Talegalla* madár összekapart petrenczfészkekéig is, melynek erjedéstől eredő melege költi ki az ivadékat.

Az összefoglalozást úzó ember enyhelyén kell kezdeni a sort, mely elvezet a házig, mely sornak ősi elemei oly világossággal hirdetik az embernek a természet alkotta viszonyoktól való függését — a mi ismét tiszta természettudomány.

Igy kutatva, ezt a módszert követve érte meg az ember, hogy megszólalt ősidőknek reánk maradt hagyománya hajlék és szerszám alakjában is.

Hozzád intéztem ezeket, ki mindig egyetértettél velem — megértik mások is.

Fogadd az ajánlást jóindulattal!

A rajzokon használt jegyek magyarázata.

	tűz.		akasztórúd.
	fedve.		kerítés.
	láda.		hordó.
	hombár.		zsákok.
	ágy.		állófa.
	pad.		fejőágas.
	vizespad.		borjúczövek.
	fogas.		ágas.
	rend.		bitang karó.
	asztal.		tornáczoszlop.
	kemencze.		jászol.

Az irott történelmet bíró, klasszikus ókorból kiemelkedik egy nép, mely a művészet és értelem, tehát a szép és igaz terén mély nyomokat rovott az emberi nem szellemi fejlődésében. E nyomokat sem a népvándorlás egymásra torló, sokszorosán irtó hullámverése, sem a középkornak nevezett nagy hanyatlás el nem söpörhette, el nem temethette.

Ez a nép a görög nép volt.

A művészet terén reánk hagyta az örökszépnek márványból faragott remekeit; értelmi téren magasra fejlett szellem tanúságait. Voltak e népnek szervezett, határozott irányú, mélyre nyúló bölcsészeti iskolái, innen megállapodott értelmi rendszerei s ezeknek eltérő voltából eredt a lüktető szellemi élet, mely azután a legfényesebb elméket szülte. Ezekből nem egy eszme indult ki, a melyet csak korunk hatalmasan áramló szelleme, tudománya birt felfogni, fejleszteni s így az emberiség közkincsévé tenni. Mondhatjuk is, hogy a legújabb kor magasán szárnyaló műveltsége, még mai magaslatán is, át van hatva a görög szellem vívmányaitól, a melyek a művelődés egészéhez úgy viszonylanak, mint az ötvénynek az az alkotó része, a melytől a fény és a zománcz ered.

Az igaznak és szépnek klasszikus kora szülte a stagirai bölcszet, az emberi tudásnak úgyszólván ősforrását, Aristotelest, kinek szellemi hagyatéka átsegítette az emberiség nemesebb lelkületét a középkor sötétségén s csiráztatta korunk bámulatos haladásának előföltételeit.

Fölfogásának mélysége és világossága, az az erő, mely hatását mind e mai napig fentartotta, onnan merítette hatalmát, hogy a természetnek összes, akkoron fölfogható tüneményeire nézve a vizsgálatot, a tapasztalati módszert alkalmazta, ugyanazt, a melyet Bacon örök időkre érvényre emelt s a mely a természetvizsgálatnak alapföltétele.

Aristoteles iskolát alapított, mely peripatetikusnak* neveztetett. Az elnevezés nem az iskola irányától, vagy Aristoteles bölcséletének valamely sarkételétől, hanem attól a körülménytől eredt, hogy tagjai sétálgatva cseréltek eszmét; így vitatkoztak s így oktattak is. Kétségkívül a szellemi élet nyilvánulásaiban sok függ bizonyos módoktól. Sok ember csak teljes nyugalomba helyezkedve szövi gondolatait; más ugyanezt csak a helyzet folytonos változtatása közben teheti; a mozgás pattantja ki nála az eszmét: ez a peripatetikus.

Magam is a peripatetikus iskolához tartozom; nemcsak azért, mert a tapasztalati módszernek vagyok híve, hanem azért, mert a Lykeion oszlopcsarnoka helyett édes hazánk vidékeit járom, hogy szemléljem mindazt, a mit ez a gyönyörű föld szépet, hozzá magyart nyujt. Szemléljem, vizsgáljam, hogy kivonhassam a tanulságot.

* περιπατέω = járkálni, járkálva vitatkozni.

Akadtt nekem a peripatetikus mesterségben egykoron társam is, Salamon Ferencz, kivel sétálgatva sokszor az összetűzésig vitatkoztam. Nézeteink sokban merőben elütöttek; de egy arany igazságban mégis találkoztunk, abban, hogy mindaz, a mi az embert viszonyai szerint illeti, a maga valósága szerint csupán a természettudományi módszerrel állapítható meg. Salamon Ferencz ettől oly erősen át volt hatva, hogy komolyan állította, ha ő a történetírásban valami állandót alkotott, úgy ezt annak a körülménynek köszöni, hogy volt kor, a melyben mathezissel és természettudománnyal foglalkozott; ez fegyelmezte eszét, ez ösztökélte, hogy ne a fölszint, hanem a lényegét, a jelenségek eredetét kutassa a történeti események rendén is.

Ez tökéletesen helyes is. Az ember, mint szervezet és mindaz, a mit az »emberivel« fejezünk ki, fejlődés eredménye. A megértés föltétele nem a kifejlődés magaslatán való latolástól, hanem attól függ, hogy a fejlődés kiindulását és haladását megragadni iparkodunk. Az az értelmi magaslat, a melyet a művelt ember elért, mértékében abban az arányban növekedett, a melyben az ember szervezetét és szellemi élete nyilvánulásait fölismerte — tapasztalta.

Valójában, a midőn az ember a mikroszkópba néz s tanulmány tárgyává teszi a sejtet és osztódását, önmagát keresi; az első kezdetleges életjelt önmagával viszonyítja; a midőn a teleszkópot a csillagos égnek szegezi: önmagát, világát keresi; a midőn a csillag spektrumát fölfogja, saját létének föltételeivel viszonyítja az eredményt.

Az eredmény föltétele mindig a természettudományi módszer, melynek két sarka a tapasztalás és az összehasonlítás pontos alkalmazása.

Igy kétségkívül áll az is, hogy az ember hajléka magával az emberrel fejlődött s valamint magára az emberre alakító hatással volt a természeti viszonyok összessége, ugyanez nyomta rá bélyegét hajlékára is. Ez a hatás az utóbbinak kezdetleges formáin ma is fölismerhető.

Ezzel megtaláltam a csapást, a melyen haladnom kell, hogy kifejthessem a magyarság hajlékát, a melyben ősfoglalkozását űzte, folytatta s a melyet a mozgó állapotból a megtelepedésre alkalmas formáig fejlesztett.

I. A MAGYARSÁG HÁZA.

Első ágazat.

A legifjabb tudományszakok — vannak ilyenek is — közül való az ethnografia, mely a népek jellemző sajátosságait iparkodik megismerni, összehasonlítani s ezen az úton legalább tanúságokhoz jutni. Van e szaknak tárgyi és ethikai ágazata és nem is egy mellékágazata; ezek között a legifjabbak egyike az, a melyet a németiség »Hausforschung« névvel jelöl. Ez, magyarra fordítva kissé rendőri ízű eredményt adna, a mennyiben t. i. »házkutatás« volna.

Még a házvizsgálat sem sokkal kellemesebb hangzású, de talán mégis csak azoknak a fülében, a kik kort értek

Legyen a Hausforschung akár házbúvárlat; a dolog elvégre nem az elnevezésen, hanem a módszeren fordul meg és bizonyos, hogy ez az ágazat meglehetősen ott áll ma, a hol állott a szervezetekről szóló tudomány Schwann és Schleiden előtt, mielőtt t. i. bebizonyosodott, hogy a legtökéletesebb szervezet, végső részeire bontva, tulajdonképen sejtek halmaza és hogy csak ezen az alapon fogható föl helyesen. Az a tény, hogy az embert már Aristoteles is a legtökéletesebb állatnak tartotta, nem gátolhatta meg, hogy a szervezet alkotása a legbadarabb föltevések tárgya ne lehessen. Az az óriási haladás, a mely a biológia terén bekövetkezett, a végső következtetésben a sejt fölismerésétől vette eredetét.

Hogyha már most a dívó házbúvárlatot lényege szerint vesszük, azt kell tapasztalnunk, hogy, noha összehasonlító alapon halad, nem a sejt, vagyis a megállapítható legegyszerűbb alakon, hanem oly formákon kezdi, a melyek hosszú, századokra terjedő fejlődés eredményei, melyekről — ha nem egyéb — a közlekedés, mely elvégre mindig megvolt és csak a fokban különbözött, rég letörölte a rögzíthető jellemvonást.

Az csakugyan kétségtelen, hogy az emberi hajlék eredetének kutatását nem kezdhetjük a góth stílú székes egyházon, a magyarét a budai váron; a természettudomány módszere világosan a sejt megállapítására utasít s ekkor a kérdés az: melyik legyen az a sejt?

Azonban, mielőtt hogy a magyarság házának legkezdetlegesebb, mondhatni sejtyszerű alakjához kalauzolnám el a t. olvasót, bár futó pillantást kell vetnem arra a megállapodásra, a melyre a specifikus német »Hausforschung« a magyarság háza tekintetében jutott, s a mely — sajnálattal mondom — ezredéves kiállításunknak ú. n. ethnografiai falujára van alapítva.

A legalaposabb német kutató* azt állapította meg, hogy valamennyi

* B ü n c k e r : Das ethnographische Dorf der ung. Millenniums-Ausstellung in Budapest. Mitth. der Anthropol. Ges. in Wien. Bd. XXVII. 1897.

bemutatott magyar ház, alaprajza szerint »felnémet« — oberdeutsch — és ettől még az építő anyag szerint, sem különbözik. Ez az eredmény igaz; de csak a bemutatott házakra illik, a melyek össze voltak válogatva, a kiállítás anyagával fölépítve. De a miért így és ennél fogva felnémetek voltak, abból nem következik, hogy a magyarságnak saját háza nincsen.

Mert van! És én ennek bebizonyítására az egyedül helyes, természettudományi módszer alkalmazásával, nyugodt lélekkel vállalkozom.

Mindenekelőtt megmondom, hogy a magyar ház sejtje felé Retzius* kitűnő könyve vezetett, melyet a finnekről irt. Retzius leírását adja a »kotá« nevű, vékony rudakból vagy hasábokból alkotott, kúpalakú kunyhónak, melyben keresztrudon és horgon füles üst függ. Hogy ez ősi alkotmány, ezt a finnek példabeszéde. tanúsítja, mely így szól:

A vadászat első ösztönző szere a has volt,
Az első fazék az üst —
Az első ház a kotá volt.

Ez a kotá szakasztott mássa némely magyar, nádból való pásztor-kunyhónak; a finn ház mellett még meg van túrve és épen abban a viszonyban áll a házhoz, mint a magyarságé az újkori, már nyerges fedelű kunyhóhoz, mely mellett a csúcsos nádkunyhó szintén még túrve van.

A finn ház tehát fejlemény, elődje a kotá; így a magyar fedeles pásztor-kunyhó is fejlemény, elődje a kontyos kunyhó. A természettudomány módszere így világosan arra utasít, hogy nem a magasra fejlett alakok összehasonlításából, hanem az ezek mellett fenmaradt egyszerű, nyilván őseredetű alakokból indulva fejtsük meg a bonyolódottakat, melyek százados fejlődés eredményei.

Nyilvánvaló tehát az is, hogy a magyar ház sejtformáját nem városokban, sem falvakban, hanem ott kell keresni, a hol a nemzet ősfoglalkozásait űzte és űzi ma is; azokon a területeken, a melyekbe az eke nyomán haladó, mindent átalakító fejlődés még nem birt hatalomhoz jutni; sőt a melyeket a mult történeti menete is érintetlenül hagyott.

A nagy vizek mellékének még érintetlen részein kell a halászság, a nagy legelő területeken, különösen a szikeseken, kell a pásztor-ság kunyhóit, ezekben a magyar ház eredetét kutatni. És az ott is van.

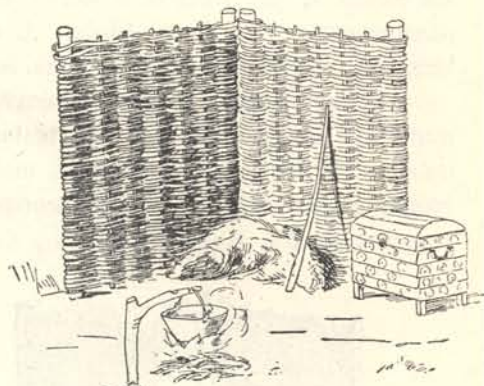
Teljesen számon kívül kell hagynunk a rövid időre szolgáló, tákolmányokat. Azt a legegyszerűbb formát kell fölkeresnünk, mely noha mozgó, mégis tartósabb megtelepedésre szolgál és határozott alakot ölt, mely a fejlődés során követhető.

* Retzius, Gustaf: »Finland etc.« Berlin, Reimer 1885.

Ilyen a Kun-Szt.-Miklós táján még terjedő, részben szikes legelőin az *enyhely*, melynek legősibb formája kétségkívül a 8—10 nádkévből alkotott (1. kép). Ez részben még ugyanezen a területen indul fejlődésnek, s az első fokon fűzveszőből szőtt táblából (fal, 2. kép), a második fokon és legújabbban már deszkából készül (3. kép).

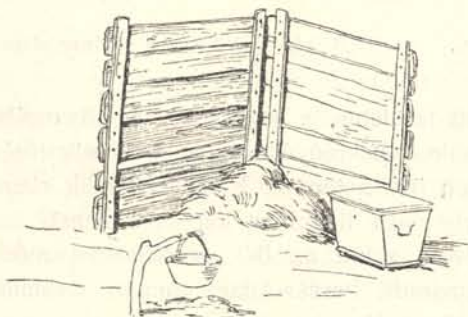

1. kép. Az enyhely, nádkévből.

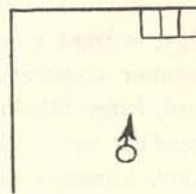

2. kép. Szövött enyhely.

Ez az alkotmány úgyszólván magamagát magyarázza. Egy sarok az, mely arra szolgál, hogy a pásztorembernek szél és napheve ellen *enyhet* biztosítson és védje meg tűzének csendes égését is.

3. kép. Palánk enyhely.

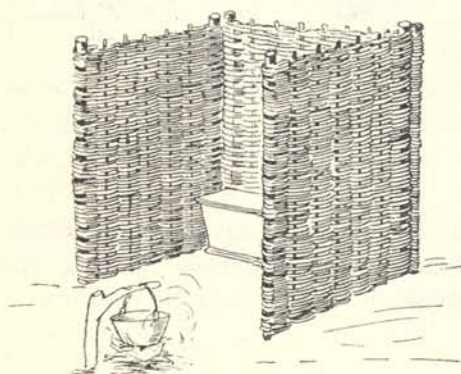

4. kép. Az enyhely alaprajza.

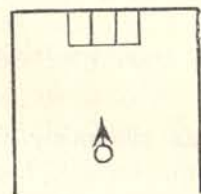
Az egésznek alaprajza (4. kép) egy sarkot tüntet föl, melynek egyik ága végén a láda áll; a zúggal szemben van leverve a szolgálfa, rajta a bogrács, együtt a tűzhely; magában a zúgban hever a bunda, mint a pásztorember ágya. A ládában van az eleség — kenyér, szalonna, tarhonya, hagyma, a só, a paprika és a pásztorember szerszáma.

Az enyhely árnyában van a vizes edény — csörgőkorsó, vagy csobolyó — gödre, hogy az ital hűvösen maradjon; van ásó, hogy nagy szél idején földeléssel lehessen megszilárdítani; van balta is. Az egész kis alkotmány egy szoba fedetlen sarka, ládával, ággyal és tűzhellyel. Mihelyt azonban a nyáj, vagy a gulya estére az enyhely tájára vonul és elpihen, az enyhely környezete háztáj, udvar színét is ölti. Betér a pásztor, vacz-
kot készít az ebe. Kigyúl a tűz s megnyílik a *szekrény* — mert ez a pásztorneve — járja a főzés. A magyaros étel illata messze terjed, kicsalja az ebet s a bojtár gyerek is közelebb húzódik.

Semmi kétség, hogy az enyhely és élete úgyszólván csirájában mutatja a magyarság házáat és háztartását és egyszersmind annak a két hatalomnak legegyszerűbb képét, mely egyesített t. i. a nyelv és a tűz-használat. Az utóbbira ezentúl szorosán kell ügyelnünk, mert igen jellemző szerepet játszik.

5. kép. Enyhely, két zuggal.

6. kép. A két zúgos enyhely alaprajza.

Úgy, a mint a megszállott területen a legelő ki van használva, a pásztorember szekeret kerít, felrakja szekrényét s az enyhely alkotórészeit, tovavonul, hogy alkalmas helyen üssön tanyát. Ez a harmadik elem: az ősi nomádélet maradványa, mely nagy figyelmet kér és érdemel.

Azok között a helyek között, a hol az ősi gazdálkodási mód, így a pásztorság is legjobban megmaradt, Peszér-Adacs roppant területe magyar földön talán első helyen áll. A Kunsággal szomszédos.

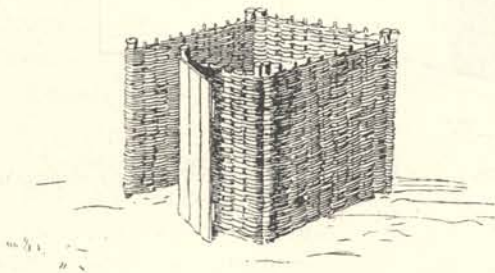
Itt indul az enyhely fejlődésnek; *cserény* nevet öltve, mind szövevényesebbé válik, mind állandóbb lesz a nélkül, hogy a helyváltoztatásról lemondana.

Peszér-Adacs környékének 1898-ban még 42 cserénye állott fenn, mely azonban már különböző fokozatot mutatott. Ez a terület legelőnkben emlékeztet azokra a geológiai rétegekre, a melyek telve vannak ú. n. átmeneti alakokkal.

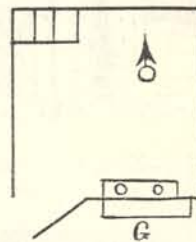
A kunsági enyhelyhez legközelebb álló alak, szövött vesszőfalakból alkotva, már kéztúgos (5. kép), elől nyílt és fedetlen. Ennek tehát már két szárnya és hátsó fala van, mely utóbbi mellé van a szekrény állítva. A tűz vagy még kihelyezve, vagy néhol már az oldalszárnyak védelmébe van vonva, a mint azt az alaprajz ábrázolja (6. kép). Az élet, mely e körül az alkotmány körül, a nap és illetőleg az éj szaka szerint folyik, úgy a berendezés is egészben megfelel az enyhelyének; de az e formához tartozó jószág tömegesebb, s az ú. n. dörgölődző-fák a jószág pihenő helyén nagyobb számmal vannak; szóval, az egész érezhetően rangosabb.

Ismét egy fokkal magasabb fejlődésű ugyan e területen a szövött falú, immár zárt cserény (7. kép), melynek berendezését az alaprajz (8. kép) tünteti föl.

Itt már megvan az ajtó, a tűz bevonul. Az ajtós fal mellett, belül, a vizespad kantával, kívül az alacsony gúnyapad, nappal a bunda helye,

7. kép. Zárt cserény.

8. kép. A zárt cserény alaprajza.

hol a számadó pásztor — a cserény feje — nap közben is megpihen. A tűz-ellenkező zugban a szekrény. Ennél az alaknál már megjelenik a cserénykarózat, mely karvastagságú, mellmagasságú. Ezeket a karókat kettesével verik az egyes falak mentén és belső oldalán a földbe s ezekhez van kötözve a cserény falazata, melynek sarkai is, felül, sodrott bikacsökkel vannak kötözve.

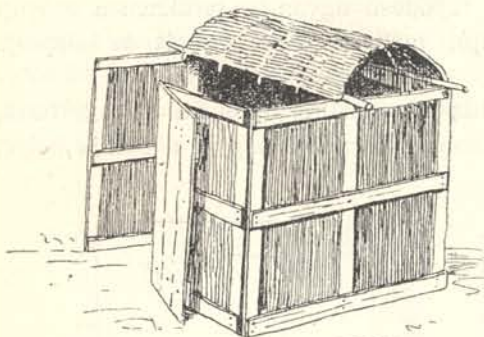
A cserénynek ez az alakzata mind a peszér-adacsi részen, mind Jakab-szállás csodálatos, homokbuczkás, hatalmas boróka bokrokkal rakott s egészben sivár területén, de alább Szeged felé és Kecskemét táján is sajátos fejlődést tanusít, mely a következő.

Úgy, a mint a közlekedés tökéletesedésével kisebb helyeken is farktárak keletkeztek, a lécz és deszka kapható volt és olcsó lett, a sok munkába kerülő szövött falazatot felváltotta a léczkeretek közé fogott nád-falazat, a mint ezt a 9. kép világosan ábrázolja.

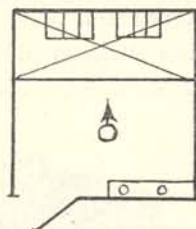
Ez a keretes állítási mód az egy igazi enyhely kivételével, valamennyi bemutatott alakon is előfordul, tehát az 5. és 7. alakon is; de

itt a peszér-adacsi és jakabszállási (9.) alakon egy új rész támad, t. i. az egészben teknő alakú, rudas és abroncsos és gyékénnyel bevont fedél, mely a cserény belsejét már világosan két részre osztja, a mint ezt az alaprajz (10. kép) világossá is teszi.

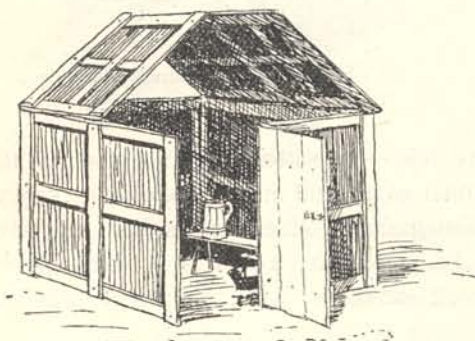
A tűz a fedetlen rész közepébe kerül; a fedél alatt két láda vagy szekrény is van s akad még egy-egy, valamely rangosabb bojtár vagyonát rejtő is. A fedett rész falazatán függ a kalántartó, a szalonnás iszák, néha már tenyérnyi tükör is, szóval ez a rész lakályos szint ölt, a cserénynek

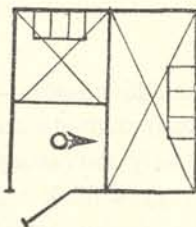
9. kép. Félíg fedett, zárt cserény.

10. kép. A félíg fedett cserény alaprajza.

11. kép. Csorbafedelű cserény.

12. kép. A csorbafedelű cserény alaprajza.

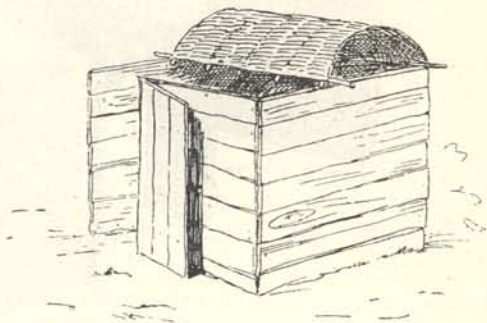
szobafele, holott a fedetlen a szolgálával, tüzelő hellyel és tüzelő készlettel, vizespaddal inkább konyhafélnek felel meg.

A számadó itt már a fedett félben üti fel éjjelre vaczkát, szóval a házszerű beosztásra való törekvés érezhetően megnyilatkozik s különösen a fedél fejlődésében jelenkezik.

A peszér-adacsi rész legérdekesebb alakzatai közül való a csorbafedelű cserény (11. kép), mely keretes nádfalazatból készülve, a teknőalakú gyékényfedél helyett, már a nyerges fedélre emlékeztető táblákból

alkotott, de a tűz miatt csorba fedelet mutat. A tűz itt a fedetlen részen van. A berendezés szekrényekkel, ládákkal, vizespaddal s egyéb czók-mókkal már szobára emlékeztet; zuga van a szerszámnak, a kolompnak, fölös botnak stb. stb.

Ebbe a sorozatba tartozik a félig fedett, de már deszkából való cserény (13. kép), mely különben a 9. képnek szakasztott mássa, a szövött falú öreg cserény mellett például a kecskeméti Makó pusztán található, a mely formáról bizonyos, hogy 1848. után keletkezett, végre a mozgó, már zsindelezett, ablakos kunyhó Dorozsma táján, melyből a tűz ki van költöztetve s külön tűzhelybe foglalva, nélkülözhetővé teszi az ősi szolgafát. Ez az alakzat a legújabb időből való s a fejlődés megrekedésének tekintendő; nem is tisztán pásztor, hanem ki-kiszálló földművelő gazda tanyázó helye.

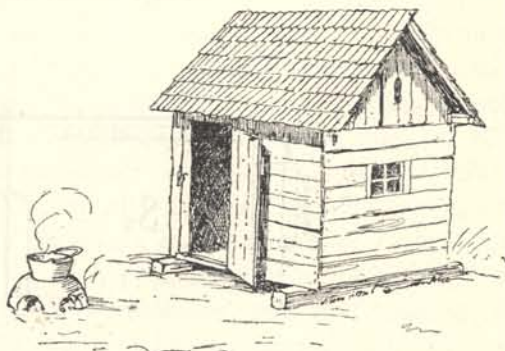
13. kép. Félig fedett deszkacserény.

A pásztorcserénynek a szövött, zárt alakzatból (7. kép) való további fejlődése rendkívül érdekes és igen tanúságos. A fejlődés fokozása ott következik be, a hol a baromtenyésztés igen nagy arányokat öltött, sokszorosan a lótenyésztéssel kapcsolatos, a pásztorság feje nem annyira cseléd, mint inkább szakértő, felelős vállalkozó, kinek magának is vagyona van, ki bojtárok gazdája, sőt mint a pásztornóta mondja:

»Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy is hinak: gazdánk ű kigyelme.«

Egyes ilyen pásztorfejedelem kezére ezrekig menő jószág volt bizva s ehhez alakult a cserény és élete. Jól esik lelkemnek, hogy az utolsó szövött, teljes öreg cserényt még megvizsgálhattam.

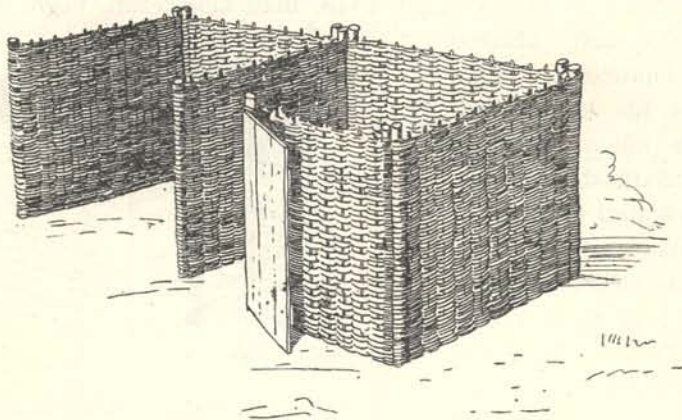
A cserénynek ez a fejlődési foka alapjában véve az ősi enyhelynek (2. kép) a belőle fejlődött zárt cserény szövött alakjával (7. kép) való

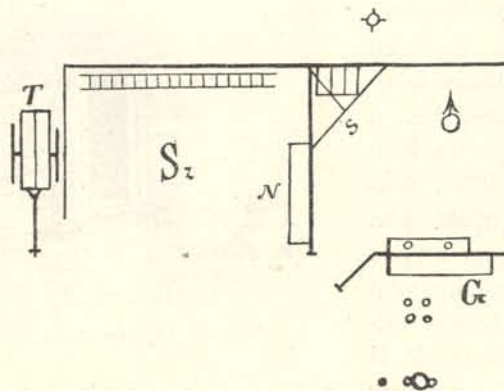
14. kép. Mozgó kunyhó.

összekapcsolása, a mikor az enyhely rész, de csak néhol — Bugacz-Monostor — szárnyék, pontosabban lószárnyék elnevezést ölt és arra való, hogy a cserény gazdaságához tartozó igás lovaknak fedetlen enyhelyet nyújtson.

De ismerkedjünk meg előbb az öreg pásztorcserény bugacz-monostori formájával és alaprajzával.

15. kép. Szövött, öreg cserény.

16. kép. A szövött, öreg cserény alaprajza.

A teljes cserény (15. kép) tehát a cserényből és lószárnyékból áll; a cserény fűzfavesszőből szövött, sarkait bikacsék köti össze; ez alkotja az ajtópántot is.

Kössük a további magyarázatot az alaprajzhoz (16. kép), hol *T* a kétkerékű taliga, tulajdonképpen kétkerékű éléskamara, *S₂* a lószárnyék a jászollal és *N* nyeregpaddal; *S* a cserény belsejében egy deszkából össze-

rótt háromszög, mely a sarkot befedi és *sátor* nevet visel, hol a számadó ládája áll, egyáltalában a becsesebb holmi helye. A sátorral ellenkező zug felé van a tűzhely a letűzött szolgálóval, az ajtó soron, belül, a vizespad, kívül G a gúnyapad.

A cserény mögött — a szegedi részekben — le volt verve a bitó vagy bitangkaró, a bitang jószág megkötésére; de a betyárvilág idejében a betyár lova is ahhoz kötve várta gazdáját, ki ismét a cserényben mulatozva várta az estét, hogy »hajtani« indulhasson.

A cserény ajtajával szemben és közelebb 3—4 borjúczővek, mely arra való, hogy fejés idejére a szopós borjút hozzá lehessen kötni. Az ajtótól 20—25 lépésnyire le volt ásva az ágas *állófa*, mellette a fejőágas. Az előbbinek rendeltetése némely helyen már elhomályosodott, de megfejtethő; az utóbbiét maga az elnevezés magyarázza.

Az állófa rövid magyarázata im ez: A bugacz-monostori forma hatalmas, öt méterig hosszú, hántott, csonka ágas nyárfa, mely leásva az ember terhét könnyen elbirja, ezzel rokon az Ecseg puszta *messzelátója* vagy *golyája*, melynek rendeltetése az volt, hogy a számadó a tetejére hágva belásson a rétbbe, a hová a gulya bejárt; egészen azonos ezzel a Biharban terjedő Orosi puszta egykori *órfája*, a mely épen úgy, mint az Ecseg golyája, a rétség lecsapolásával eltűnt s már csak koros pásztorok emlékezetében él. E három formától elűt a Szeged táján, de egybűtt is dívó vékony és ágak nélkül való állófa, melynek csúcsán meghagyják — ha bokros — az ágazatot, ha nincs, kötnek reá ilyet, ennek neve csóva. Ebbe a sorba tartozik a komáromi őshalászok *órfája* is, mely döntő világot látszik vetni e fák rendeltetésére, azonfelül, hogy t. i. a rétségek táján mint messzelátók szolgáltak. A halászórfá, mihelyt felállítatott, időleges jogszerzés jele volt; mihelyt a halász az órfát letette, más nem vethette ki azon a helyen a hálóját; a csóva mindenkor foglalás, illetőleg tilalom jele volt s az ma is, és a pásztorkodásban olyan helyeken dívik, a hol rétség nem volt, tehát messzelátóra nem volt szükség; az ágas állófát és a golyát a bihari órfa csatolja a halászság órfájához és a csóváshoz is; a külön használatot a rétség teremtette meg.

Ezek a messze látható fák tehát alkalmasint az időleges jogszerzés jelei voltak abban az időben, a mikor a legelőterületek és rétségek még teljesen szabadok voltak, földtulajdon nem vala, a pásztor pedig vándorolva legeltetett.

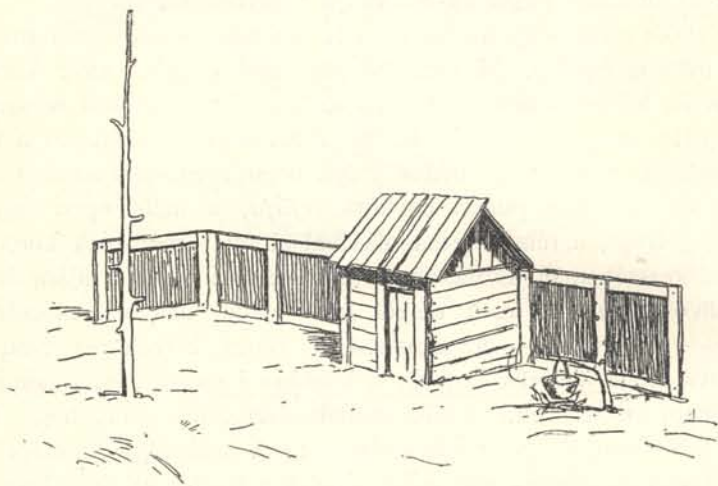
Hogy a cserény jelentősége a magyar ház kérdésében teljesen kidomborítható legyen, vessünk egy pillantást annak életére, a mint az oly érdekesen bontakozik ki (17. kép).

Képünkre vetett egyetlen pillantás nyomban meggyőz arról, hogy itt kevésbé pásztorhajlékról, mint inkább háztájról és a magyarságnak még mozgó, elköltöztethető, fedetlen házáról van szó. A pásztor már

nemcsak, hogy betér a cserénybe, hanem ott állandóan tartózkodó embere van, ki a gazdaságot viszi s a *lakos* nevet viseli. A taliga itt már éléskamara, a lószárnyék istálló jelentőséget ölt. Folyik a tejgazdaság, a majorság tenyésztés, van kutya, macska, sertés.

Az egész alkotmányt fedél alá képzelve, már előttünk állhatna a magyar pórság, zsellérség szegényes háza; ám odáig még útunk van. De mielőtt hogy erre indulnánk, még érinteni kell, hogy ilyen cserénynek a feje a számadó, van alatta 3—6 bojtár és a lakos.

A szervezés patriarchális és rendkívül szigorú, asszonyoknak és szesz italnak héten át híre sincsen: minden jel arra utal, hogy őseredetű és ős fejlődésű foglalkozással van dolgunk.

18. kép. Peszér-Adács teljes cserénye.

És most induljunk tovább. Az eddig letárgyalt cserénynek még mindig csak egy elzárható része van, mely lakóhely és konyha is; a kérdés az, hogyan fejlődhetett a parasztház három szerves része, t. i. a lakószoba, a konyha és az éléskamara? A kérdés lényege pedig az, hogy merre felé bővült a cserény? Mert mihelyt ez a kérdés el van döntve, a többi minden erőszak nélkül megállapítható.

Oly cserény alakot kellett tehát keresni, a mely a fejlődési irányra talán világot vethetett és a peszér-adacsi részen csakugyan akadt ilyen. Ez is az enyhelynek (1. kép) és a zárt cserénynek (7. kép) egyesülése és ismét a tűz az, a mely az irányt jelöli.

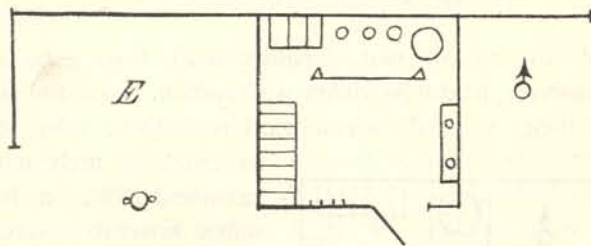
A 18. képen világosan látható, hogy itt a zárt cserénynek megfelelő rész már deszkából való fedeles kunyhó-alakot ölt, eredetét azonban vilá-

gosan bizonyítja az *enyhely* rész, *ezt* a nevet viseli, tehát nem szárnyék. A taliga mint eleségkamra eltűnt; az állófa azonban megmaradt.

Am a kunyhó fedelelet kapott és bezárult, tehát szükségképen ki kellett költöztetni a tüzet, a mint azt a 18. képen látjuk is. A tűz külön védőfalat kapván, készen volt az új enyhely s a míg a régi a borjazó, vagy beteg jószágot védi, az új a pásztornépség tanyája.

És ha a zárt cserénybe, immár kunyhóba pillantunk, azt tapasztaljuk, hogy (l. 19. kép) éléskamrává, de lakórészé is alakult: ott a szekrény, a zsák, a hordó, a függő rúd, de a vizespad és a számadó ágya — inkább bundás vaczka — is. Ez az alkotmány már nem mozgó; a taliga tehát eltűnt, tartalma fedél alá került s a kunyhó fedelestül alapjában véve nem is egyéb kerék nélkül való éléskamaránál, mely, mihelyt kereket kap, ismét csak a nomád állapotbeli taliga vagy kerekesek szekrény.

Nyilvánvaló, hogy a tűz alkotta új enyhelyből alakult a konyha; és úgy, a mint az állandó megtelepedéssel felszaporodott a háztartással járó czókmók, kiszorult vele a kamarából a gazda vaczkostúl és ekkor

19. kép. A peszér-adacsi teljes cserény alaprajza, E = enyhely.

nem maradt egyéb hátra, mint zárt cserényt ragasztani az új enyhelyhez, a midőn megalakult a háromszatú magyar ház (20. kép). A cserény egykori sátoros zuga nem fogadhatta be többé a védeni való és érdemes ingóságot, előállott a fedél szüksége.

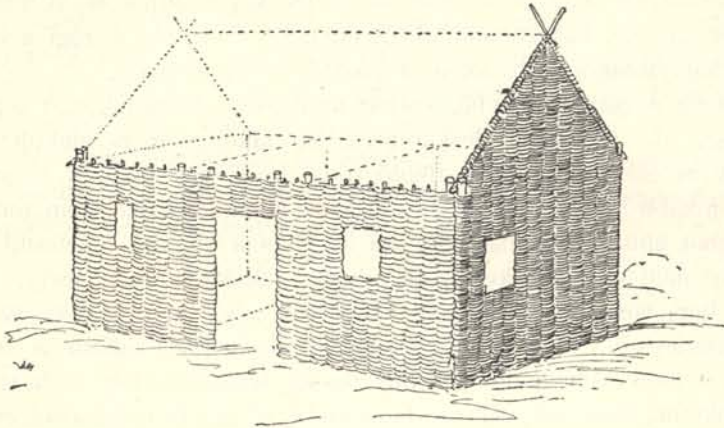
De az állandóság más szükségeket is éreztetett; a fedéllel járó kényelmet megszokva, a gazda kitekintőt vágott a szövött fal oldalába, hogy ki-ki tekinthessen az udvarra, melyet, ha szomszéd akadt, elkerített, s a mely nem a ház mögött, hanem hosszában terjedt épen úgy, mint a cserény gazdasága is kívánta volt.

Ebből a viszonyból még több is következik, a mint az a háromszatú ház alaprajzából is ki fog világlni.

A jegyek magyarázatára szolgáló sorozatra támaszkodva, a háromszatú magyar háznak alaprajza (21. kép) ezekre oktat:

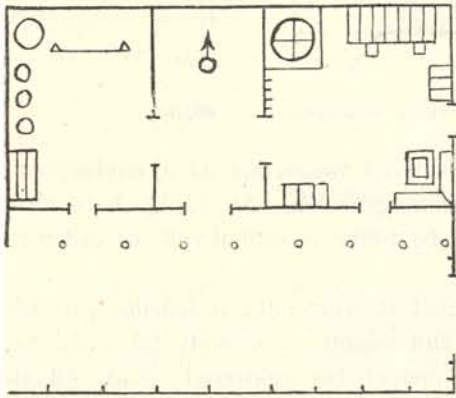
A végén van a kamara a függő rúddal, hordóval, zsákokkal és hombárral, közepen a konyha a tűzhellyel, előrefelé a lakószoba, balra az ajtótól a boglyakemencze, jobbra a láda, a két ablak alkotta sarokban

van az asztal és a pad, ezzel szemben az ágy, az útfelőli fal hosszában a gúnyás szekrény. Az udvar hosszában futó soron van a szoba ablaka — néha kettő — a konyha ajtaja, az éléskamra ablaka, ezek kitekin-

20. kép. A háromosztatú magyar ház váza.

nek az oszlopos tornácra, mely lehetővé teszi, hogy esős időben száraz helyen folyhasson a háztartás dolga s az udvar is, a hol a majorság, a jószág fordul meg, a gazda szeme előtt maradjon: tehát szakasztott az

21. A háromosztatú magyar ház alaprajza.

az érdek, a mely a cserénynél is szembeszökött, a hol az alkotmány hosszában mozgott minden, a mi becses volt.*

Az utcának az igazi régi magyar házon — tűnedezve ugyan, de még ma is — mindenha *csak egy ablak jutott* és ez a háromosztatú magyar háznak legjellemzőbb jegye.

A mai nyeregtetőről tudatosan nem szólok, mert annak megfejtése későbben következik; de szólnom kell az építésről, egyenesen annak ellenében, a mit a né-

met kutatás megállapíthatni gondolt, t. i. hogy anyag szerint egy, és nem különbözik a felnémettől.

Mi, a kik galambösz fejjel és hófehér szakállal értük meg a mai kort, mely mindent rombol és temet, a mi ősi volt, mely mindent átala-

* V. ö. Hellwald: »Haus und Hof.« Leipzig, 1888. p. 444., a mit a magyar falu hatásáról mond, mely a magyarság nomád és harcziás ősiségére vall.

kít, még pedig bizonyos típusok szerint, a melyeket »vasútmentieknek« lehet nevezni, mi jól emlékszünk még azokra az építésmódokra, a melyek még a vályogot is megelőzték.

A legtörzsökösebbnek vehető magyarság házának váza mereglyék közé szövött fűz vesszőből való volt; a sarkokat erős husángok támasztották, s a midőn a váz megvolt, összeállott a család, a rokonság-szomszédság, rakásra hordta a jóféle ragadós sarat, megvegyítette polyvával, s egyesült erővel jól megtiporta; azután nekiállott a tapasztók hada, kik tapasztottak, simítottak, mire az egész megszáradt, szilárd alkotmányt adott, melyet a gazdasszony sikárfűből készült meszelővel bemeszelt.

Ettől az átmenet a patics felé történt. A ház váza, különösen a sarok, ajtó, ablak kerete már kinagyolt gerendából készült, a közöket hasított husángokkal töltötték ki s ekkor következett a polyvás, tiprott sárral való tapasztás.

Csak azután következett a vályog; a vertfalú ház csak a deszka és talicska idejében; és még ezektől is mily messze maradt az az építés, a melyet ezredéves kiállításunkon alkalmaztak jóhízemű »Hausforscherek« nagy veszedelmére.

Egyike a legeredetibb és analógiáinál fogva legkedvesebb építési módoknak, mely például a Hajdúságban még él, a *fecskerakás*, melyet 22. képünk ábrázol.

Az elnevezés a füsti fecske, a magyar földművelő házának leghívebb és legkedvesebb barátja, fészkére vonatkozik és rendkívül találó. Tudjuk, hogy ez a kedves madár is nyílt öblű fészket jól meggyúrt sárgömböcskéből tapasztja össze, közbe-közbe egy-egy fűszálat beszöve, hogy az alkotmányt megszilárdítsa; azon módon magyarságunk is. Összehordja a sarat, meghinti szalmával; ekkor nekiáll a ház népe, rokonság, komaság, szomszédság a maga lábával, de belészabadítva a lovakat is, megtiporja a masszát s ekkor előállanak a villások, felkapdosva egy villányi sarat, akár csak a füsti fecske egy csipetnyit a csőrével, kezdik rakni a falat, néha karók szerint igazodva, néha a nélkül is, s mikor már a fal növekszik villával, gereblyével »megfésülik«; közbe-közbe abba is hagyják, hogy a rakott rész »megüledhessék« és szikkadjon is — azután folytatják. Erre szépen kivágják az ablakot, ajtót, ellátják félfával, szemöldökfával, kerettel s végre finomra tiprott polyvás sárral megtapasztják és simítják.

Ez az az igazi népies, a házbúvárlat tekintetében oly fontos építkezési módoknak egyike, mely akár családi ünnep számba megyen, a mint képünk is tanúsítja.

Ezzel a magyarság házának keletkezését az enyhelytől, mely egyetlen sarkot, illetőleg zugot alkotva, a sorozaton végig megtartja jellemző alakját, kimutattam volna; s ha ellenvetéssel találkoznék — a mire el

is vagyok készülve, én csak annak az érvelésnek fognék engedni, a mely a természettudományi módszer szigorú alkalmazásával, mást bizonyítana.

A magyarságnak ez a háza szigorúan hozzásimul a nemzet történelmének menetéhez, melynek legősibb része törzsökös elemének nomád voltát vallja jellemzőnek, hogy későbbben a megtelepedés állapotába jusson. Tiszta és világos az is, hogy a hajlék képződése szorososan kötve van azokhoz a természeti viszonyokhoz, a melyeket a nemzet Magyarország földjén, mint hajlamainak leginkább megfelelőket, kiválasztott, hogy megszállhassa és ősfoglalkozásait folytathassa az alkalmas területeken: a halászság a rétséget, nagy vizeket és a folyók egybeszakadását, a nomád állattenyésztő a roppant legelő területeket; mindkettő reáutal azokra a tájakra, a honnan a magyarság mai helyére jött.

Van egy homályosnak látszó pont, a melyre világot vetni tartozom s ez az, hogy ott, a hol szerintem a magyarság háza az enyhelytől kezdve fejlődött, tatárjárás, törökűlés mindent letarolt s a puszta helyekre idegen, gyülevész népek is telepedtek.

Ez látszólag megzavarja a folytonosságot, a mely a szakadatlan fejlődési menet erős föltétele — de itt épen csak látszólag. A rabló hadjáratok dúlása csak ott gázol keresztül, a hol a megtelepedés vagyont halmozott össze: a földnépe kitér, vissza tud vonulni kivált oly területeken, a hol épen csak ő élhet meg.

Az az ősmagyarság is kitért, visszahúzódott a sízek világába, a rétség megközelíthetlenségébe és, magyarán szólva, kivárta a veszedelem elmúltát.

Az erre szolgáló kényszerítő bizonyítékot az szolgáltatja, hogy a feldúlt helyekre letelepedett gyülevész népség a rejtekeit elhagyó magyarság nyomása alatt megmagyarosodott.

És különben is lehetetlen föltenni, hogy egy kifejlődött tulajdonságokkal bíró, nyelv szerint árván álló nemzet, mely a legsúlyosabb viszonyok között egy ezredév óta meg birt állani a birtokba vett földön, még hajlék dolgában is reászorult volna a kölcsönvételre; — talán inkább adott. A szík és a puszta minek kérne a hegytől kölcsönt?

Am ez a magyarság házának csupán egyik ágazata, az, a mely itt, a megszállott földön, ennek viszonyaiból fejlődött. A másiknak kifejtése ezután következik.

II. A MAGYARSÁG HÁZA.

Második ágazat.

A magyarság házának első ágazata az eddig előadottak szerint, a kévékből való és zugot vagy sarkot alkotó enyhelytől a hármastagozatú, hosszában tornáczos házig vezet.

Abból a tételtől indulva, hogy az ember a természet fejleménye s így mindaz, a mi vele egyenes kapcsolatban van, élete folyására nézve lényeges hatással van, szintén vele fejlődött, alakult és sokszorosán át is alakult: nagyon természetes, hogy ide tartozik az ember hajléka is.

Eddigi kutatásaim alapján már most is ki merem mondani, hogy az első ágazatban kifejtett egész sorozat, itt, a magyaroktól elfoglalt földön, annak természeti viszonyaiból folyva alakult, kiindulva a szükségből, a mint az itt jelentkezett és hozzáidomítva a magyarság ősfoglalkozásaihoz, nevezetesen a halászathoz és a nagymértékű állattenyésztéssel kapcsolatos pásztorélethez.

Ez a felfogás legott fölveti azt a kérdést: mi lehetett a magyarságnak hajléka, mielőtt hogy mai hazáját elfoglalta? — és van-e ennek a történetelőtti hajléknak nyoma? — ha igen, mi az?

Az első ágazatban útbaigazítóm az a viszony volt, a melyben a finn kotá, mint ősi hajlék, a kifejlődött finn házhoz áll, a miből következett, hogy a magyarság házának eredetét és ősi alakzatait, nem a mai házak fejlődött és sokszorosán átvett formáiban, hanem a mellékformákban kell keresnem.

A finnnek kotája azonban más tekintetben is ajánlkozott kalauzúl, mert alak szerint hasonlatos volt némely magyar nádkunyhóval, elterjedés szerint pedig Finnországon kívül nyugot felé a lappokig, kelet felé az osztjákokig található; megvan a csuvaszoknál és mordvinoknál is. Elterjedését különben nevei és ezeknek módosulásai tanúsítják: Kotá — finn; Koda — eszt; Kuoda — livon; Koti, Koto — wot; Kodi — wep; Goatte — lapp; Kud — mordvin; Gid — votják; Hot — osztják.

A finn kotá alkotását a 23. kép ábrázolja; áll pedig ez vékony, egyenes és sima fenyőrudakból; a hol az erdő már ilyeneket nem nyújt, 4—6 felé hasított erősebb fenyvekből. Minthogy pedig ez az anyag az

23. kép. A finn kotá.

egyik végén vékony, a másikon vastagabb, már ez a körülmény is megszabja a hajlék alakját, mely feljül hegybefutó kúp, azért is, mert a rudak a földön 4—5 méter foglalatú körben sorakoznak, 4—6 méter hosszúk, így egészen természetesen kúpba borulnak össze. A kör közepén van a lapos kövekből alkotott tűzhely, a magasban egy rúd van keresztül és keresztbe ütve, a melyről egy rövidíthető és hosszabbítható fahorog — haahlat — függ; ennek horgába van fülénél fogva az üst beakasztva. A kotá bejárója nem ajtó, melyet szemöldökfa jellemez, hanem egy kihagyásos, alul tágas, felül szűk rés.

Ez a finn kotá a finnek nagy tudósa, Ahlquist* szerint, a finn nép őslakása, a melyet ősfoglalkozásaikhoz képest — vadászat és halászat — különböző helyeken, mint erdők szélén, vizek partján ütöttek fel és az évszakhoz képest majd tömöttebben, majd szellősebben raktak meg. Ahlquist szerint a nyári forma kevés rúdból való volt s nyirfa kéreggel borították; a téli alakot nemez és állatbőrök védték a hideg és a szél hatásától.

Itt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy ez az ősepítmény módosulásaiban a vándorsátor elemeit már magában foglalja.

Retzius szerint (i. h.) az, hogy a kotá az ősi hajlék, ma már kiveszett a finn parasztság tudatából; a dolog azonban kétségtelen. A finn paraszt nem is vet ügyet erre az alkotmányra, az mindinkább tűnedezik, legtöbbször már csak a legelhagyottabb területeken található; a hol pedig fejlett ház mellett még megvan, ott már nem lakásnak, hanem nagyobb konyhaműveletek végzésére használják. Retzius igen helyesen mondja, hogy a néprajz mégis nagy hálával tartozik a népnek, melynek a hagyományoshoz való szívós ragaszkodása napjainkig fentartotta ezt a fontos őshajlékot.**

Ezt az őshajlékot azért tárgyaltam tüzetesebben, mert számos oly elemet foglal magában, a mely a magyarság házának második ágazatában nem is egyszer, hanem akárhány részletnél föl fog vetődni.

Annak, a ki a finn kotát ismerve, bejárja a még meglévő magyar legelő területeket, úgyszólván feltolakodik a magyarság azonos őshajléka: a kúp alakú halász- és pásztor-nádkunyhó, mely csupán az anyag dolgában különbözik a finn kotától, a mennyiben nádból való. Máskülönb tőkéletes kotá; bejárója rés. A nád is, mint a fenyőrúd, alul vastag, csúcsba vékony, tehát kúposan összeborítható; de megerősítésre szorul s ezt a pásztor, a halász a »korcz« — néhol »karczé«, Szeged — alkalmazá-

* »Forskningar på de Uralaltaiska språkerns område stb. Ett lingvistisk bidrag till Finnarnes äldre kulturhistoria. Helsingfors 1871. V. ö. Retzius. Finland stb. 1885.

** A kotá több alakját és változatát adja Heikel A. O. »Die Gebäude der Tschermischen, Mordwinen, Esthen und Finnen, Helsingfors 1888., Journ. de la société Finno-Ougrienne IV.; innen átvette Meitzen A. Siedlungen und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven, II. Bd. Berlin 1895.

sával éri el. A korcz kolbászalakú nádkötélék, a melyet sajátos bogozással rekettyevessző erősít a kunyhó nádfalához; a csúcson szalmából, vagy fűből sodrott kötés kontyot alkot; innen ez alkotmánynak »kontyos« jelezője.

E kunyhó alaprajza (25. kép) arra tanít, hogy a tűz kívül van, a miből következik, hogy csak hálóhellyel van dolgunk; a főzés szolgafa alkalmazásával kívül történik.

Az árok jelentőségét egyelőre elhagyom s kifejtem a kabai kunyhó érdekes változatait.

A körülárkolt, résbejáratú kontyos kunyhót Kaba körül gulyások lakják. Akadt azonban a szőlők táján a kontyos kunyhónak mélyített, hosszúkás alakja, melyen az összeboruló nád bojtjai mintegy sörényt alkottak (26. kép), a tűz pedig már bevonult. Ez a kitűnő átmeneti forma fejtette meg azt az alkotmányt, melynek eredetét hiába kerestem a Hor-

24. kép.

Kontyos-, körülárkolt nádkunyhó Kaba táján.

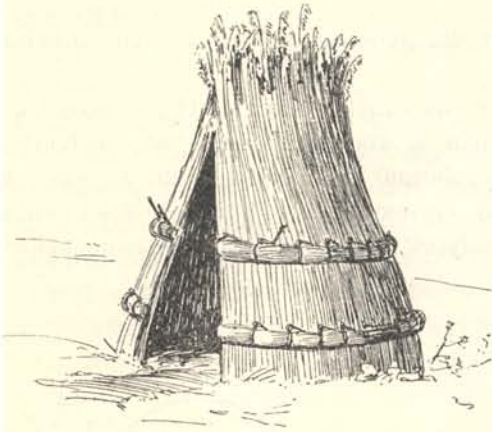
25. kép.

A kabai pásztorkunyhó alaprajza.

tobágy pásztornépének hagyományaiiban s a melynek neve is inkább arra való, hogy a kutatót az eredettől, mondhatnám, elcsalogassa és, akár a mocsár bolygófénye, ingoványba vezesse. Ez a megfejtetlen pásztoralkotmány a »vasaló« (27. kép).

Ezt a vasalót, mely kötés szerint a kontyos kunyhót követi, de födetlen, ott találjuk tanyaházak mellett s a pásztorok fejlett, tapasztott és födeles kunyhóinak ajtajával szemben, tehát oly viszonyban, mint a minőben a finn kotá a finn házhoz áll. Tanyaházaknál, épen mint a finn kotá, nagyobb konyhaműveletek végzésére szolgál; tapasztott, födeles pásztorkunyhók mellett, a melyek azonban inkább szerszámkamarák, a pásztornépségnek legkedvesebb tartózkodó helye. A vasaló alaprajza (28. kép) mutatja a tűz helyét, szemben a bejáróval a számadó nagyobb,

jobbról balról a bojtárság kis ládáját; van ott néhány gyalogszék, csobány, a korcz mögé dugva sok kanál, kés, villa, ár s egyéb szerszám; peczkekre akgatva a tűziszerszám, dohányzacskó, szalonnás, sótartó, iszák stb.; a külső korczon peczkeken a bögre, köcsög. Néha a bejáratnál egy nádfal, előtte kis pad számba menő gyalogszék; ez az enyhely.

26. kép. Átmenet a vasalóhoz.

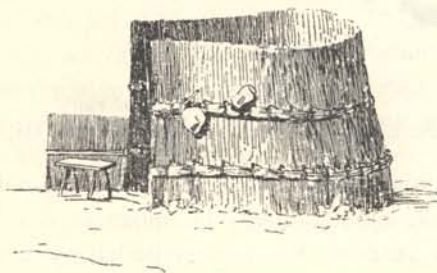
bágyról az Ecseg puszta nagy legelő-területére vezet.

Ez a terület óriási volt; de most szélei felől évről évre összébb szorongatja az eke, el-elszakítva néhány ezer holdnyi legelőt, összébb

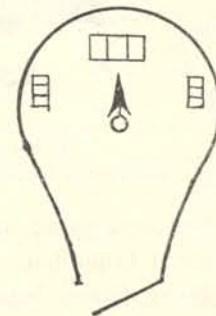
A vasalót alaprajza és a magyarság észjárása szerint mérlegelve, reá kell jönnünk, hogy nevét patkó alakjának köszöni, melynek fölszegezése a vasalás, maga pedig a vas, lévén a patkó szláv* szó.

És ha ezt a vasalót kabai rokonaival szembesítjük, kislül, hogy nem egyéb, mint a kabai átmeneti kunyhónak nyirott formája.

Innen azonban újra vissza kell térnünk a kotá csapásra, mely Kabáról s a Hortobágyra,

27. kép. Vasaló a Hortobágyon.

28. kép. A vasaló alaprajza.

szorítva egy földdarabot, melynek élete tele volt ősi elemekkel s épen azért messze bevilágított a letűnt korszakokba.

Ecseg pusztára régente nem szállott ki senki cselédje, vagy számadó pásztora, hanem a gazda maga egész jószágával; ki ménessel, ki gulyával, ki juhaival.

* Podkowa.

A gazda-pásztor ott igazi ősfoglalkozást űzött. Lábán ősi saru, melyet a ló hátulsó »lábszára éléből« való árral — tökéletes prehisztorikus szerszám! — maga fűzőgetett, még pedig orrszija nélkül, kerek, szép ránczvetésű orral. Villája, kanala sokszor a kanalgém csőre felső és alsó kávájából való volt. Világlója üveg helyett szaruval volt fölszerelve; kunyhója pedig tökéletes finn kotá, mely mindössze annyi fejlődést tanúsított, hogy nyílása szemöldökfás és zárható ajtó volt (29. kép). Belülről nézve, ott volt a kereszttrúd — gángórúd — mint a kotában, kötél végén igazítható horog — gángó —, ezen a bogrács fülénél fogva lógott, épen mint a finn őslakásban.

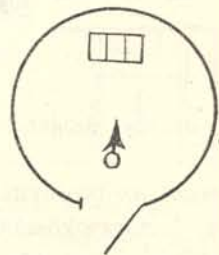
Az ajtó irányában a tűz (30. kép) hátúl a szekrény, körül a csobolyó, láda, gyalogszék, vaczok; a korcza tüzve a sok szerszám, a magasban a sok kolomp, hálóban a szikkadó szalonna stb. stb.

Tüzelőnek a szárított marhatrágya és a »juhporos« szolgált, a kontyban pedig ott fészkel az ember leg-hivebb barátja, a szegénység gyönyörűsége: a füstifecske. Hatalmas, hófehér komondorok s a fürge puli; néha majorság egészítette ki a »háztájat«. A kunyhó mellé rajzolt emberi alak fogalmat ad a hatalmas nádépítmény arányairól, melynek ajtajába csak meghajolva bujhatott be az ember.

A legújabb korban és úgy, a mint a közlekedés könnyen hozzáférhetővé teszi a faneműeket, ezek a 30. kép. Az ecsegi kontyos kunyhó alaprajza.

29. kép. Ecsegi kontyos kunyhó.

30. kép. Az ecsegi kontyos kunyhó alaprajza.

ősi kötéshez értő pásztorembereket.

A kerek kontyos kunyhótól való átmenetet nem volt könnyű megtalálni, de elvégre is az Új-Szász körüli szikeken és különösen Hajdúmegyének egykoron Szabolcshoz tartozó részeiben még ez is akadt; leginkább azokon a területeken, a melyek az alföldre nézve legjellemzőbbek, a hol a délibáb verőfényes napokon bizton látható s helyen-közön csodálatos közelségre bocsátja felénk csalóka vizeit.

Itt a nádépitmény még él, szögletes formát is ölt s ezzel átkalauzol a nyerges fedél felé.

A szögletesbe átmenő kontyos kunyhó (31. kép) nyilván a ládák

31. kép. Szögletes kunyhó a kun szikeken.

szaporodásának és a hálólhelyeknek köszöni alakulását. A tűz az ajtó irányában, hátul és ugyanabban az irányban a szekrény (33. kép), jobbról balról a vaczok.

A legközelebbi fokozat szép, magas, mondhatni karsú alakban, de konty helyett már gerincczel, a nádudvari formák közül való (32. kép). Itt ezek a formák tanya- vagy cselédházak mellett tűnnek föl és sokszorosán majorság elzárására is használtak, tehát már teljesen melléképületekké alakultak, a melyektől az ember elszakadt.

Mielőtt hogy most már más sorozatra térnék, nem tehetem, hogy e nádépitményekre nézve néhány megjegyzést ne tegyek.

Ily építményeken az ősiséget az bizonyítja, ha az anyag kezelése biztos és egyenletes; ez pedig a legtörzsökösebbnek vehető magyarság nádépitményein a legújabb időkig is szembetűnően megvan. A korcizok alkalmazása oly mesteri, hogy nagy szilárdságot kölcsönöz a látszólag gyenge anyagból készült építménynek, a vessző bogozása és a kötés megfeszítése oly biztos és egyenletes, mint a hálóé, melyről tudjuk, hogy ősisége a czölöpépitmények hálómaradványainak kötésével igazolható.

Az egész letárgyalt sorozat pedig, szerintem, a rudas kotának a magyar sík ősi természetéhez való alkalmazkodása; hozzá az enyhely sorozatnál sokkal régiebb, mert eredete abban a mai napig is kérdéses őshazá-

ban fakadt; még pedig a sátor révén jutott el a népvándorlás hullámhátán a magyar nádas rónára.

Hogy a kotától a magyar kontyos kunyhók és fejleményeik során át a szilárd megtelepedéshez juthassak, közbe kell vetnem egy sorozatot, melynek elemei a sátoron át, a nyeregtető, szilárd, állandó építményekhez vezetnek.

Tudjuk, hogy a kotá fölépíthetése igen sok rudat, illetőleg hasábot követelt s ép ennél a körülménynél fogva természetes, hogy a mozgó, mondjuk nomád állapottal nem volt összeegyeztethető. E visszáságnak elenyésztetése, ennek módja már Ahlquistnál érintve van, a midőn szellősebb, tehát kevesebb rúdból alkotott és kéreggel borított nyári kotáról beszél. Úgy, a mint a szövés-fonás fejlődött és könnyebb, de azért elég tömött borítékok keletkeztek, a rudak folytonos apasztása is lehetővé vált és a kevés rúd, szövettel borítva, szülte azt a sátort, a mely nomád életre alkalmas volt.

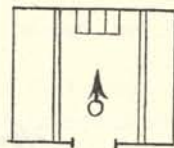
A vándornépek legegyszerűbb sátra tulajdonképen a kevés rúdból alkotott kotá vázának szövettel vagy bőrrrel stb. borított formája és ez a váz, tegyük öt rúdból alkotva, a 34. képen látható alakot ölt. Itt különösen a rudaknak a csúcsban való kereszteződése érdemel figyelmet, mert csirája más, később következő alakzatoknak, melyek az ornamentikához tartoznak.

De még az öt rúd is apasztható, még pedig helynyeréssel, akkor, ha az egyik rúd hosszabb, a mikor azután a váz a 35. kép formáját kapja, üstöke — a rudak keresztezése — pedig három tagozatúvá válik. Ezt a formát mi magyarok még napjainkban is láthatjuk a vándorczigányok sátrainak képében.

Azt hiszem, hogy tökéletesen világos, hogy az a három rúdból alkotott sátorváz, szövettel borítva, tiszta képe a nyeregtetőnek, a szilárdítás útja pedig úgyszólván az alkotmány természetéből folyik: a rudaknak a szilárdítás céljából való szaporítása t. i. nem a kotá felé, hanem a hosszú rúd hosszában történik, mert, a kotá felé visszatérve, ez helyveszteséggel járna.

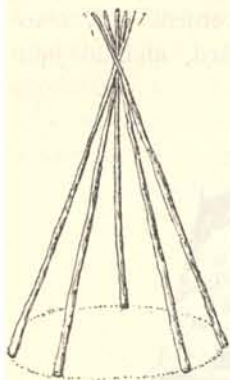

32. kép. Tapasztott nádkunyhó Nádudvar körül.

33. kép.
Szögletes kunyhók
alaprajza.

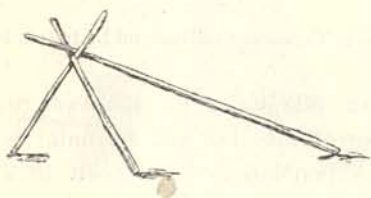
Fás helyen az ágak alkotta horogrendszer szinte feltolakodott az ember figyelmének. A hármás rúdtól el sem térve, minden szögezés nélkül is, hamar megvolt a nyeregtető váza, a mint ezt a 36. kép ábrázoja; és csak a horgas fákon kellett czövekek, hogy a keresztágakat föl lehessen tenni, kiálló végökkel pedig a borító anyagot — nád, gyep — meg lehessen fogni.

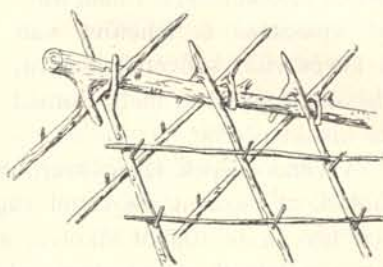
34. kép. Átmenet a kotából a sátorhoz.

Ennek a sorozatnak a fejleménye a magyar csószkunyhónak az a formája, melynek ú. n. szellemenjét — a gerinczet alkotó rudat — ágas fák támogatják, megalkotva az oszlop csirait.

Ez a csószkunyhó, alapjában véve a földre állított nyeregtető — háztető — országzerte megvan, nádas alakja különösen a magyarságnál divik és fejlődési sort mutat. Sokszor, megrövidítve, kissé csapott farú és gyeppel fedett, ekkor népies neve seggenülő; majd náddal s kiválóan gonddal, igazán szépen fedve, gerinczén fonásszerű szegéssel, mely ósiség jele, mert a kezelés biztossága mindig az, ha nem egyéni, hanem általános.

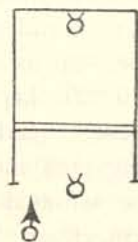
35. kép. Átmenet a sátorból a nyeregtetőhöz.

36. kép. A horgos rendszer alakulása.

37. kép. Magyar csószkunyhó.

38. kép. A magyar csószkunyhó alaprajza.

Majd roppant arányokat ölt, különösen halászoknál, a hol a halbőség hal-sózással jár; ezek a »hasító kunyhók« remek egyenletességgel vannak fedve; a nádnak nem szála, hanem csak csöves vége látszik s az egész

oldal, mintegy nyírva, tábla-egyenességgel borít, gyorsan és tökéletesen lefuttatja az esőt. A Balaton partján sokszor remekbe járó fedések láthatók.

A fejlettebb csőszkunyhóban, a két ágasfán kívül, keresztbefut a »rend« is (38. kép), mely arra való, hogy a vaczkot alkotó kunyhórész szalmája együtt maradjon.

Befejezem pedig ezt az átmeneti sorozatot, a melyre nézve azonban elismerem, hogy a föltevést nem bírtam egészen kikerülni — a mi különben ősi dolgok levezetésében lehetetlen is — befejezem pedig egy oly nyerges fedélrésznek bemutatásával (39. kép), a minőre mi, korosabb emberek, még emlékszünk s a melynek dísze valóban ősi eredetű.

Már a kotából leszármaztatott öt- és háromrudas sátorváznál fölkerítem a figyelmet a rudaknak a csúcsban való keresztződésére, azért, mert ez az ornamentikába vezet. A fedélrész (39. kép) közepén a már stilizált károgó — hol a varjú károgni szokott — jobbról-balról a kiálló, metszett horgas fa díszlik; faragó vidékeken ez a dísz tulipánalakot is kap. A horogfák párjainak vége szintén a gerinczen kiálló, metszett. Szegény falvakban csak azon faragatlanul állottak ki. Legvégül pedig a hármas tagozatú károgó alatti fedélrész, mely a vértelket fedi, alapjában véve kis kotá, vagy sátor, vagy kontyos kunyhó, mely őshajlékból már inkább csak díszé alakult át.

Csak ezeknek letárgyalása után jelenkezik a magyar ház kérdésében a történet, igaz, hogy csak egy villantással, a mely azonban tájékoztató.

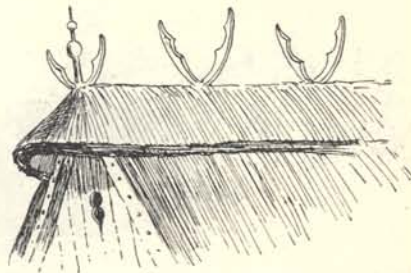
A történeti adat, mely tovább kalauzol, ím ez :*

Egy XIV. századbeli okirat — 1353-ból, tehát közel 600 éves — azt beszéli el, hogy Simon, pozsonymegyei főispán hatalmasul megszállotta Jákótelkét. A fejevári káptalan vizsgálatot rendelt s ez azt találta, hogy Jákótelkén ott van a főispán felesége egész cselédségével együtt; laknak pedig ezek :

»in tentorio« = sátorban, fölemlítve még :

»tabernacula« = lehet cserény ;

»spelunca« = barlang, de hozzáteszi, hogy ennek népies magyar neve »izikuk«.

39. kép. Nyerges fedélrészlet ősi eredetű díszítményekkel.

* Tagányi Károly-nak köszönöm; felhoztam már többször; de csak itt adhatom a megfejtést.

Mi legyen most már ez az »izikuk«? Az »uk« rámutat, hogy többes számot kell érteni, marad tehát »izik«, a mi népiesen azt a töreket jelenti, a mely padlásan, jászol alatt a jó széna után marad.

Hogyan lehet most már egy spelunca-szerű építményt a szénatörekkel összehozni? Talán úgy, mint a hamvast a lepedővel, hogy t. i. azt a lepedőt, a mellyel a hamvasba — boglyakemencze — a szalmát hordják, nevezi a nép hamvasnak. Somogyban láttam, hogy a nyeregtetővel fedett vermeket, melyek azonban itt-ott cselédség és szegénység lakásai is, részben törekkel, vagyis izikkel hányják meg, a végből, hogy a fedél meleget tartson; ezek a vermek pedig beásva, csakugyan barlang = spelunca-szerűek. Az összeegyveztetés azonban közvetlenül is sikerült, a midőn Thaly Kálmán azt mondta nekem, hogy a szó a mondott értelemben a Dunán túl él, t. i. mint »izik«, többese pedig »izikök« és fedett vermet jelent.

Itt-ott, alkalmasabb, dombos helyen, ezek az izikek telepszerűen

40. kép. Gyeppelel fedett izik; a pontozás a beásást jelzi.

állanak; teszem azt — Budapestről értve — Aszódon túl a vonatról tekintve, igen sok van együtt; de van a síkon is, itt sokszor szépen kikapasztva, kimeszelve, tanyaház mellett mint kamara és enyhely féle is. Ez új bizonyosság arra, hogy az ősi forma sokszorosan a melléképületben maradt meg.

A 40. kép ábrázolja a gyeppelel fedett iziket, a ma már »vermet«.

Hely szerint, hol partba, pinczeszerűen beásott farral, hol sík földön bemélyítve, sokszor oly mértékben, hogy a hőmérséknek napi változása már nem érezhető benne; nyáron hűvösnek, télen melegnek érezzük; ezért ételneműek, természetmények fentartására, de lakásra is kiválóan alkalmasok.

Rajzunk továbbá mutatja, hogy fedelének szerkezete a hármassátor-rúdra vezethető vissza (v. ö. 35. és 36. kép). Deszkával való elrekesztése megalkotja a vértelket,* melyre majd reákerül a sor.

A dolog természetében fekszik immár, hogy az ember fejlődő gazdasága mind több és több helyet kívánt; és úgy, a mint megtelepedett, ezt már a vagyon megvédése, a család kényelme érdekében a hajlék tágításával kellett megszerezni. Épen oly természetes most már az is, hogy az iziknek hosszában való tágításával nem érte el célját, mert ez

* Vértelkek különösen a palóczoknál és a borsodi Bükk falvaiban egyértelmű a német »Giebel« szóval.

a szükséges beosztással ellenkezett. De azonnal is tökéletesen elérte a beoszthatóságot azzal, hogy az egyszerű izik végében jobbról balról keresztbe ázott és fedett, a midőn egyszerű elrekesztéssel mindjárt három helyiséget kapott és mégis mindent, jól csoportosítva, kezzeügyében megtarthatott.

Ez a háromosztatú, vagy háromágú építmény a »gurgyecz«, melynek neve a magyarság latinitásának korából származik, a mennyiben t. i. gurgustium = hajlék, kunyhó; gurgustiolum = kis kunyhó. A magyar népnek sajátja, hogy könnyen fogadja el az idegenszerűséget, különösen akkor, ha van, a mi emlékezetébe vesse; lehet, hogy belevéste a gurgustiumot régi idők katonafogdosása s egyéb »perzekuczió«.

A 41. kép a Tisza-Duna közzől, tehát jó magyar helyről való gurgustiumot, mondjuk keresztiziket ábrázol, hol — teszem azt Peszér-Adacs körül — be is ásva, malaczkok és becsesebb majorság, pulykalakása

41. kép. A gurgyecz, kutyecz, putri.

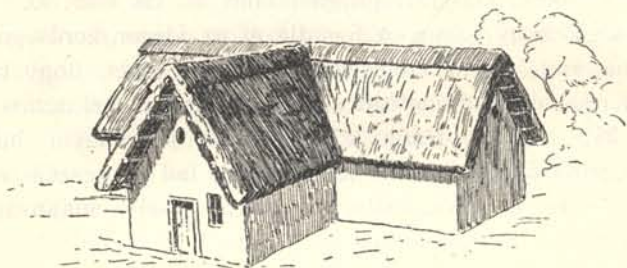
De ez csak a mai állapot. A kikort értünk és nyitott szemmel éltük le az ifjúságot, jól tudjuk, mert láttuk ezeket az építményeket, mint a magyar pórnép lakását, sokszor a földbe rejtve, úgy, hogy már kis távolságról is csak a füstlyukon felszálló füst árulta el az ember e hajlékát, mert földhullámba ásva, gyepvel fedve szinte »elnyelte a föld«. Tél szakában, mikor vastag hóréteg borította a földet, úgy eltűnt a gurgustium, hogy akárhány eltévedt vándor vagy szán szakadt belé.

De még tovább is van. Különösen Fejérmegyében s itt Sárbogárd irányában — de már Nyék táján is, úgy, hogy a figyelmes szem a vasútról észreveheti, mint nagy gazdaságok tartozékait — bizonyos alacsony épületek tűnnek föl, melyeknek egész tája elárulja, hogy cselédség lakóházai. Alapjában véve ezek is a gurgustium formáját mutatják s tulajdonképpen a földből kinőtt keresztizikek.

A mi igen figyelemre méltó, ez az, hogy Sárbogárd környékéről való igen öreg emberek — gyönyörű magyar alakok — egész elevenség-

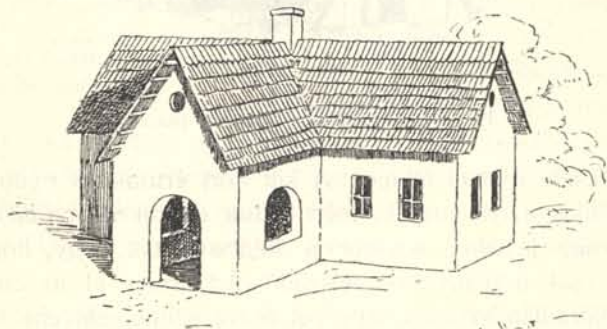
ben őrizték meg a földbeásott izikeknek, vagy putriknak, mint a régi magyarok lakásainak emlékét; és tisztára úgy fogták fel a dolgot, hogy az immáron a föld fölé emelkedett cselédház annak a bujkálónak az ivadéka. Sőt a legöregebbek közül valók a belépő szakaszt »sátor« elnevezéssel illették, holott ez ma már legtöbbször a »garad« nevet kapja.

A gurgustumból vagy kereszt-izíkből alakult cselédháznál még egy jó fokkal följebb áll a régi magyar bocskoros nemesség tornáczos kuriája,

42. kép. Fehérmegyei cselédház.

mely szintén a kereszt-izik rendszeren, vagy terven alapul; minden idősebb, vidéki magyar embernek kedves ismerőse ez, mely azonban mintha már a fringióval és ármalissal együtt mindinkább tűnedeznék, a régi emlékek enyésző soraiba pusztulna.

43. kép. Régi, bocskoros nemes kuriája.

Berekeszti pedig ezt a második, a kotából, illetőleg a magyar kontyos kunyhóból kifejtett sorozatot a XVII. századbeli tetővel fedett nemesi hajlék (44. kép), a melynél a bocskoros nemesi kuria tornáczja már oszlopos, ékes tornáczzá alakult, melynek vértelkén ott díszlik a család ékes czímere. A lépcsőzet, az ablakok rácsozata ékes, derék kovácsmunka; a tető fölfedezőjét, Mansard francia építőt dicséri, ki 1666-ban halt meg, tehát életével és halálával határt szab e tető formájának származtatásánál. Ha nem is éppen ilyen ékes, de jellemző formában megvan ez a kuria

Nyéken, Borsodmegyében; az eleven szemjársú utas még a gyorsvonatról is szemügyre veheti.

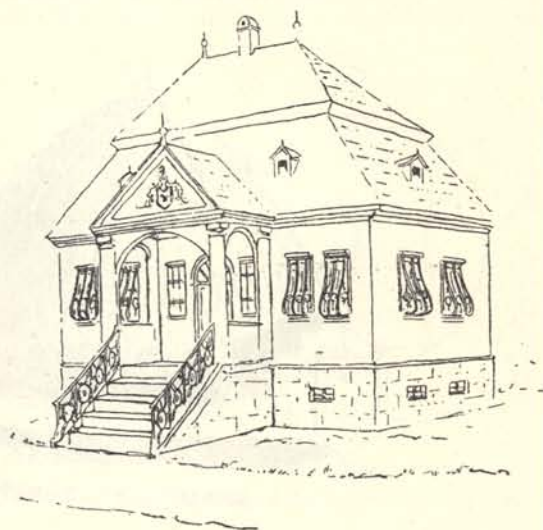
Az nagyon valószínű, hogy ezt az oszlopos tornácot azonosítani fogják azzal, a mely a lengyel, litván és orosz vidéki úri házakat jellemzi;* de ez tévedés, mert a mondott szláv házak oszlopos tornácza, arányai és tagozata szerint görög stíle vall, a mellyel avatott tudósok viszonyítják is.**

De hallom a figyelmesek kérdését, mely így hangzik: hát a kémény?

Igaz, hogy erről mindeddig szó sem volt, pedig megérdemli. A kémény már nagyon késői fejlemény; magyar földön — igaz, hogy ma már inkább csak nemzetiségek lakta falvakban — még mai nap is hiányzik. Beregben, de Somogy telepített községeiben is — Tóth Szent Pál — a füst a konyha ajtaján dül kifelé, a mi pedig belészabadul a padlás ürességébe, az a füstlyukon át tódul ki a szabadba. Ilyen falvakból jelentették nekem bánatos hangon a tanítók, hogy nem adhatnak hirt a füstifecske érkezéséről, távozásáról, mert az kerüli azt a falut, a mely nem ismeri a kéményt.

Am a kéményt is a tűz elhelyezkedése szabta meg a háromszatú magyar házban (v. ö. I., 21. kép), a hol az alaprajz világosan feltünteti, hogy a konyha tüze, a konyhából fűthető boglyakemencze füstjét egyazon kémény foghatja fel.

Ezzel letárgyaltam azt, a mit mai ismeretem szerint mint fejlődési sorozatba foglalhatót azokról a hajlékokról mondhattam, a melyeket a magyarság ősi soron a magáéinak vallhat, akár ismeretlen pontról való kiindulását — de mégis északkeleti néptörzsekkel való kapcsolatát — vesszük, akár azokat a természeti és egyéb viszonyokat, a melyeket mai földjén talált és felhasznált. Az iránt teljesen nyugodt vagyok, hogy a természettudományi módszer alkalmazása azt az erőt adta a megokolás-

44. kép. XVII-ik századbeli nemesi kuria.

* Meitzen A., »Siedelungen und Agrarwesen der W. Germanen und O. Germanen, Kelten, Römer, Finnen u. Slaven«. 1895. III. kötet.

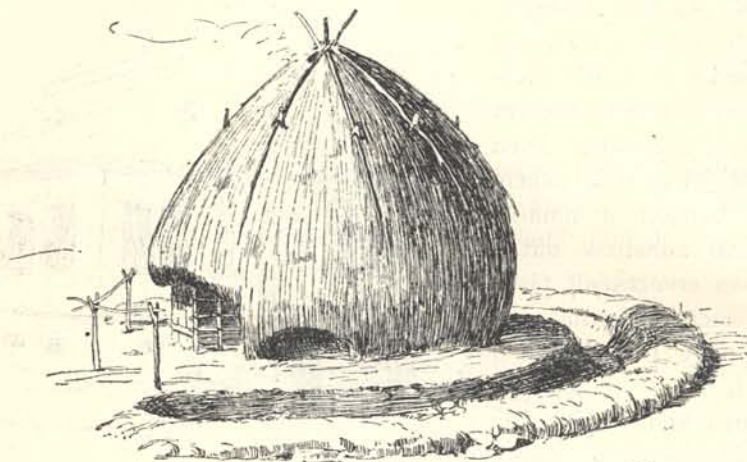
** U. o. p. 515, Fig. LIV. Anlage 140: »Das nordische und das altgriechische Haus«.

nak, a melyet az alaprajzok összehasonlítására építő házbuvárlat sohasem érhet el.

De mielőtt, hogy a harmadik szakaszra térnék, szolgáljon függetlenül még a következő tanúságos és messze multakba vágó sor.

Nem tekintve, hogy magyar földön a barlanglakók — troglodyták — még nem vesztek ki, csak rendszeresen kutatva nincsenek, akadnak valóban csodás érdekességű népies építmények, a melyek a megfejtést kérik s a kutatás fáradságát busásan meghálálják.

A figyelmes kutatóra nézve sokszor meglepők bizonyos alakzatok, a melyek szigetszerűen tűnnek fel más alakzatok között és a melyeknek formája és szerkezete határozottan kifejezi, hogy nem alkalmi, mondhatnám, véletlen tünemények, hanem reánk maradt ősi alakok.

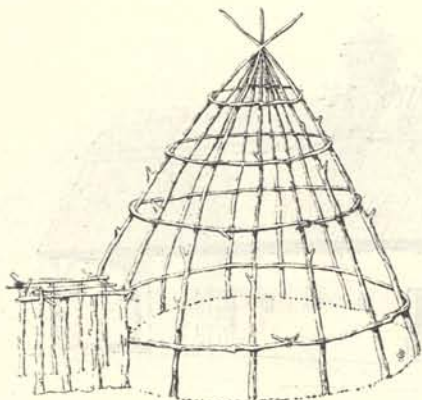
45. kép. Boglya alakú pásztorkunyhó Szt.-Miklós pusztán, Biharban.

Mikor már belépszoktunk a szárnyékok, keresztkarámok, kontyos kunyhók világába, Kabán és Tetétlenen megjelenik a hatalmasan rakott körkarám s a mikor azt hisszük, hogy a síkság bihari része is csak a kontyos nádkunyhót nevezi jellemzőjének, Sápon túl fölvetődik egy feltűnő, boglya alakú, szűk és alacsony bejáratú pásztorlakás, melyet hatalmas, körbefutó árok és sáncz veszen körül (45. kép). A szalmát gamókkal lepeczkelt mereglyék védik a szél támadásától; a füstlyuk a csúcson van, honnan karóvégek meredeznek ki, emlékeztetve a sátor rúd alkotta bokré-tájára; oldalt van a komondor vaczka; ebből egy szűk lyuk vezet a kunyhó belsejébe — a macska bejárója. E nevezetes, sokatmondó építménynek husángokból készült váza im itt következik (46. kép). Az tökéletesen mindegy, akár tanulmány, akár közvetlen tapasztalás során, e kunyhó látása azonnal a messze északra varázsol: ez a »gamma«! Az északi forma csak abban

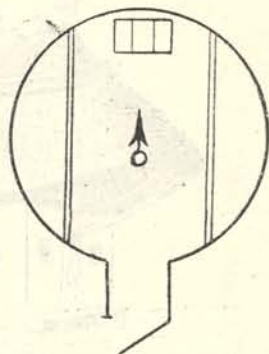
különbözik a miénktől, hogy gyep födi, néha — így az állandóan megtelepedett lappoknál Hammerfest körül — kőből van rakva és kapcsolatba jut az írek ősrégi »Dun« sorozatával!*

Az alaprajzra (47. kép) vetett pillantás a következőre oktát: a tűz a közepén van; túl rajta, a bejáróval merőben szemben, a kenyeres szekrény áll, jobbra balra a vaczkot alkotó rend. Az összes zárt pásztorhajlékok végre is arra tanítanak, hogy a nomád sátor patriarchális rendjén mindössze annyi változott, hogy a családfő helyét a kenyeres szekrény foglalja el.

A Szt.-György pusztá pompás, tűzök-lakta legelőjén járva, azonnal szembeszökik az is, hogy az egykori boglyakunyhók helye, begyepesedve is felkinálja magát: a kör alakú mélyedés, kerek, lapos dombot vesz körül. Reátalálunk tehát itt is a körsánczra, mely a kabai hasítékos nádkunyhót

46. kép. A boglya alakú kunyhó váza.

47. kép. A boglyakunyhó alaprajza.

(II. 24. kép) veszi körül; de körülveszi a Hortobágy ősi pásztoranyáját is.** És ez a szentgyörgyi gyepes mélyedés és lapos domb rögtön eszébe juttatja az embernek azt a kabai alakulatot, a melyet a nép »tatárszéknek« nevez, mely nem a messzetekintő hunhalom és egészben megfelel a boglyakunyhótól származó begyepesedett maradéknak, csak hogy sokkal nagyobb.

Ezúttal különben beérem a rámutatással, mert a dolog még behatóbb tanulmányt követel. Annyi bizonyos, hogy az ősi kotá mellett megvan a nem különben ősi gamma is. Lássuk a további fejleményeket.

A midőn tanulmányommal eddig voltam, elő kellett venni pásztorokodás tekintetében Borsodmegye nevezetes népszíngétét a »Matyaó« háromságot, melyet Mező-Kövesd, Tard és Szt.-István alkot. Gyönyörű, színek-

* Meitzen i. h. III. köt. 121. stb. lapokon és az Atlas 28 d.

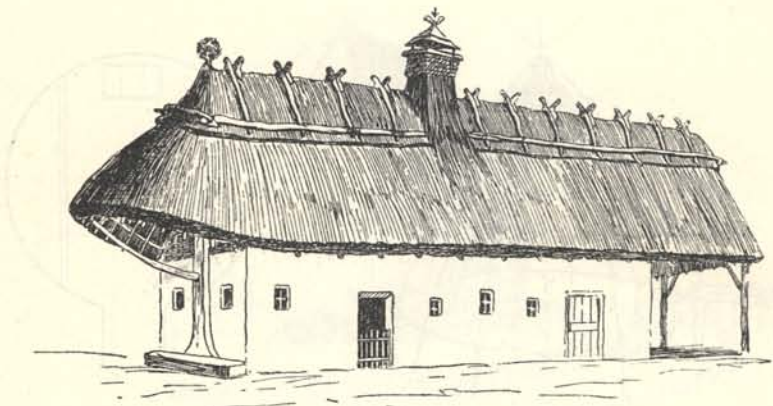
** H. O., Ósfooglalkozások 1898. 43. l. külön; és az 1896-iki ezredéves kiállítás elentésének V. kötetében is.

ben szinte fürdőző dolgos nép, melynek nyelve is tele van sajátossággal s melynek, igaz, hogy már csak egy része — leginkább még Tardon — Magyarországnak néprajzilag legnevezetesebb házában lakik és gazdálkodik.*

Mezőkövesden és Tardon az üstökös, vagy bugyos házat és fejleményeit még ma is tisztára ki lehet venni; a tető változatait pedig a Bükk-hegység falvaiban könnyen észrevehetjük.

A tardi klasszikus matyó ház (48. kép) utczafeleli, tehát keskenyebb oldala — front — félkör alakra kirugó ernyővel ékeskedik; az ernyő neve »bugy«, de »bugyborék« is, és ekkor a kört támasztó fának a neve »bugy«.

Ezt az ernyőszerkezetet az »ágosfa« tartja, mely a földbe van ásva; felső ágával tartja a ház gerinczét alkotó »szelemen rendet« és egyesítve az ernyő bordázatát is. Az ágosfa állásának megfelel a ház hossza-közepén futó »mester rend«, ettől kétfelől a »vizvető rend«.

48. kép. Tardi matyó ház.

A bugy alá húzódó vértelék mindig sövény fonatú; így maradvány abból a korszakból — még ebben a században — a mikor a matyó ház egész falazata »sövényfalú« volt, tehát csak annyiban különbözött a cserénytől, hogy polyvás sárral tapasztották fűzvevesszőkből szövött falazatát.

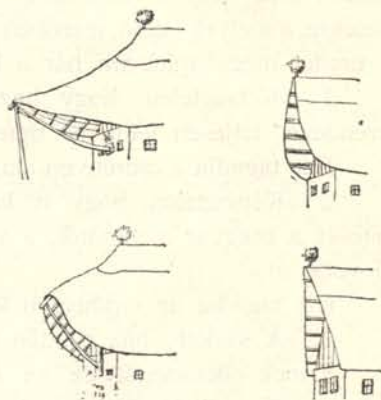
Ha már most a »bugy« vagy »bugyborék« szerkezetét külön is vizsgáljuk s nem feledkezünk meg a tető egyéb belső szerkezetéről sem,

* Nem utolsó dolog, hogy ez a ház (l. 48. kép) ezredéves kiállításunkon nem volt bemutatva. Nép és hatóság legélénkebben tiltakoztak az ellen, hogy a »matyó ház« elnevezés alatt bemutatott épület, matyó ház lett volna. A bemutatott ház 1888-ban épült Mező-Kövesden s már ahhoz a sorozathoz tartozik, a melyet utazó pallérok vasútmentén ország-szerre építgetnek. Mező-Kövesd átalakulása akkor vette kezdetét, a mikor mostani koronás királyunk lovassági hadgyakorlat ötletéből néhány napig ott tartózkodott. Az igazi »matyó házat«, kissé gyarló rajzzal ugyan, de jól leírva közzé tette Istvánffy Gyula 1896-ban az »Ethnographiá«-ban és 1897-ben »A matyó nép élete« cím alatt külön is. Az új mező-kövesdi házak tehát nem néprajzi, hanem vasútmenti típusok.

akkor (a 49. képhez kötve) a következő elemeket kapjuk ki: a régi, vesszőből szövött falazat és beosztás megfelel a cserényből származott házalaknak; a bugy fél »gamma« (v. ö. 45. és 46. kép); a tető többi része semmi egyéb, mint a hármás rúd rendszerű sátorból, horgas fák hozzájárulásával megalkotott nyeregtető, mely a kotáig vezethető vissza; tudjuk, hogy a nyeregtetős csőszkunyhónál (37. kép) már előfordul az »ágosfa«, mely a szelemen rendet tartja, továbbá, hogy ott van a horgasfa; és, a mi legnevezetesebb és döntő, hogy a bugy = fél gamma, szakasztott abban a viszonyban áll a matyó házhoz, mint a kotá a fejlett finn, a kontyos kunyhó és vasaló a fejlett magyar házhoz, hogy t. i. az ősi forma, mint melléképület áll fenn — okulásunkra!

49. kép. A matyó ház bugyának és fedelének belső szerkezete.

50. kép. A matyó ház bugy részének visszafejlődése.

A bugynak újabb időben már klasszikus helyein is megvan a maga visszafejlődése, a mint ezt az 50. számú sorozat világosan föltünteti. Mezőkövesd legrégebb részében 1898-ban még volt egy annyira kirúgó üstök, hogy a bugyfán kívül még külön is meg kellett támasztani. Tardon akadt oly üstök, mely föl volt vetve; néhol az ernyőszerű bordázat már elmaradt s a tető csak egyenesbe, alul elkerekítve nyult még ki a vértelen túl; végre — Mező-Kövesden is — újabb házakon a tető épen csak a gerincz felé rúgott kicsit előre, a vértelen azonban már egészen szabad volt és csak ekkor veszi kezdetét a vértelen díszítése.

És az üstöknek vagy bugynak vajjon mi a jelentősége, ha a néplelek szempontjából vesszük?

Még ma is látom a tardi öregnek derült arczát, a mellyel a felvilágosítást megadta. Itt a páros beszéd:

— Hát azután mire való az a bugy?

— Hát eljátszik alatta a gyerek.

— Tovább nincs?

— Hát elpletykál alatta az asszonynépség.

— No még!

— Hát szomszédolunk is.

— Hát estve?

— A már a szerelmeseké!

Mind az, a mi család s a mi kis falunak patriarchalis közélete, az ősi bugy alatt szövődik s épen ez ősiségének pecsétetes levele is.

Ezzel a magyarság még élő hajlékainak sorozatát letárgyaltam; buzdított a tárgyszeretet és az igazság nagy érdeke. A midőn a vizsgálatba fogtam, még nem is tudhattam, hogy az eredmény megfelel a következő tételekre, a melyek azóta, merőben idegen nyomokon születtek a nélkül, hogy az eredet megállapítására bár a legszerényebb kísérlet történt volna.*

1. »Kétségtelen, hogy hazánk egész átvizsgált területén a telekberendezés teljesen felnémet típusú.«

Ezt tagadja a cserényen alapuló háztáj és a magyar falu sorakozása.

2. »Kétségtelen, hogy a lakóház sarkos, derékszöges összepítését a magyar a vendtől, a vend a stájer és felsőausztriai építkezéstől vette át.«

Ezt tagadja az enyhelyen kezdődő sarok és a történet.

3. »A székely ház szintén felnémet alapon épült fel.«

Ennek ellenszegül az az óriási tér minden akadályával együtt, a mely az elfogadható felnémet hatás és a Székelyföld között elterül — és még száz ok.

III. A BESZÉLŐ SZERSZÁM.

Első előadásom bevezető részében érintettem, hogy az ember vizsgálódásaiban tulajdonképen mindig önmagát keresi; még a csillag fölfogott spektrumában is saját létének föltételeit viszonyítja azzal, a mit a spektrum a távol világ viszonyairól elárul.

A magyarság házának búvárlata a földszinén foglalkoztatott; a hajlékban s annak fejlődése során kitűnt az ember fejlődése is; de nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az embert és viszonyait mindig csupán a felszín jelenségeiből ismerhetjük meg.

Hogy a sejtet fölismerhessük, alakulásaiban követhessük, belé kell nyulnunk bontólag a szervezetbe és ha az embert ősi állapotában akar-

* V. ö. Dr. Matlekovits Sándor, »Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezredéves fennállása idejében stb.« 1898. V. kötet, 942. és 944. l.

juk felismerni, meg kell bolygatnunk a földkéreg rétegzeteit is, hogy azokat az ősi viszonyokat, azoknak nyomdokait fölismerhessük, a melyek embertől erednek.

Ime ismét itt az a csapás, a melyet a természettudományi módszer elénk ró, s a melyet követnünk kell, ha eredményt akarunk elérni.

Annak a mélyítésnek párja, a melyet az élő szervezetek helyes felfogásában a sejt felismerése teremtett, a szervezetek alakjaira és elváltozásaira nézve elénk állítja az őslényekről szóló tudomány.

A ma élő szervezetek helyes felfogása, a föld rétegzeteibe temetett alakok felismerésétől vált függővé, és a világosság az élők és leáldozottak viszonyításából fakadt. Szakasztottan így áll az ember ősi állapotának, viszonyainak fölismerése is, a melynek kezdeteit föl kell keresnünk a föld rétegzeteiben. Igaz, hogy csak a legifjabbakban jelentkeznek.

Úgy, a mint a föld legifjabb rétegzetei oly tárgyakat, alakulatokat szolgáltatnak, a melyeknek embertől való származása kétségtelen, keletkezett és mindjobban fejlődik az ősrégészet is, mely mai felfogás szerint azt is jelenti, hogy oly korszakok jelenségeit tárgyalja, a melyekről írott történet nincsen.

V i r c h o w, kit mindnyájan ismerünk, Sir J o h n L u b b o c k kitünő könyvéhez írott előszavában* így szól:

»A történet előtti idő« valóban tudományos könyv és ha nem szakember, hanem a nyilvános élet embere, politikus írta, ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az őstörténet nem szak s alkalmasint nem is lesz azzá. Ellenkezőleg, valamennyi szak beléjátszik. E téren már az első lépések is csak sokaknak közreműködésével váltak lehetségessé. Már az őslénytan rászorult a leiró természetrajznak összes ágazataira; a régészet reászorult a filológiára és történetre; és csak a prehistoriai embertan foglalta össze ezeket az irányzatokat, csak ez nyújtott magasabb czélt és mérhetetlen kiterjedést«.

Ez a viszonyítás elkerülhetetlen voltának bizonyítása; a mi pedig a mai és az ősi közötti szoros kapcsolatot még másképp is világossá teszi, azt a következő szavak világítják meg:

»Hogy megérthessük, a mit a prehistorikus kutatás földerít, hogy a szerszámot, a gyártmányt, a hajlékot, az erősséget, a koponyát és csontozatot, a mely felszínre kerül megmagyarázhatunk és mindebből az ősembert teste, szelleme, erkölce, szokása, tudása és előítélete szerint földerítsük, ahhoz nem elég sem az ősrégészeti anyag, sem az ősrégész élelműjűsége. A megfejtést sok esetben csak az élő ember megfigyelése nyújtja, úgy a mint azt a multakra nézve a történet, a jelenre nézve a néprajz szolgáltatja.«

* Die vorgeschichtliche Zeit stb. von Sir J o h n L u b b o c k, mit einleitendem Vorwort von R. V i r c h o w. Jena, 1874.

Ez az eljárás minden bizonnyal alkalmas arra, hogy a Föld rétegeiből napfényre hozott, különben néma tárgyakat megszólaltassa s így ez a »beszélő szerszám« egyik sorozata.

De az én irányom még más elven is alapul s ez a következő: Nemcsak a primitív állapotban maig is megmaradt ú. n. vad népek vethetnek világot az ősrégészet tárgyaira s ezeknek rendén az ősemberre és viszonyaira, hanem a magas fokon álló népek is, mert ősfoglalkozásaikban számos szerszámot, fogást, szokást stb. őriztek meg, a melyek bevilágítanak történelőtti korokba is. Ezen az alapon kutatva, kizárólag, teszem azt, a mi magyarságunk ősfoglalkozásai szerint sokkal közelebb áll a lábai alatt temetkező ősi elemekhez, mint bármely, bárhol élő népelemhez.

Nem a primitív fokon álló és úgyszólván itt felejtett pápuákkal, vagy az indiánok utolsó romjaival, hanem saját ősfoglalkozásainkkal kell egybevetnünk az ősrégészeti jelenségeket; és ekkor — nem is ritkán — a legmeglepőbb historiákat mondja nekünk az a megszólaltatott »beszélő szerszám«.

Sőt még más, rég letűnt szerszám is megszólal, az, a melyet az őskorban ősnépek oly anyagból készítettek, a mely természeténél fogva századok és ezredek során elpusztult, nyomtalanul elenyészett: értem a fából, nádból és más, könnyen enyésző anyagból készült tárgyakat. Itt igenis felvilágosít a gyermekkorban napjainkig is megmaradt népek kezén levő szerszám, így a kőbalta foglalhatja, nyele; de már az, a mi határozott jellemű természeti viszonyokhoz volt kötve, az eltűnt és elenyészett. Így csak a ma élő szerszámnak vagy tárgynak, mondhatnám, prehistorikus íze mondja meg nekünk, hogy valóban ősi dologgal állunk szemben.

Kezdem a néma és mégis ősiségről szóló tárggyal, a »*lápi kúttal*« (51. kép). A praktikus amerikai, Norton, fogyó századunk dereka táján oly szerkezetet fedezett fel, a mellyel bárhol és hamar ivóvízhez lehetett jutni. Egy vascső, melynek fejes vége oldalt lyukasztva, a fej hegye aczélból való volt, hozzá egy ügyes ütőkészülék: ez volt a szerkezet. Az ütőkészülék bevete a fejet a földbe, a cső felső végén megmozdult a szivattyú és ekkor kisebb-nagyobb mélységből hamar előkerült az ivóvíz, oly pontokon is, a melyeken még csak nem is sejtették. Ez a *Norton-kút*. És a midőn 1867-ben az angolok abessziniai hadjáratában nagyon bevált, mint tábori kút fontosságát öltött, nyomban akadt egy pár német, a ki az elsőbbséget a németiség számára követelte, kimutatva, hogy Nigge már 1815-ben, Melm már 1830-ban szerkesztett ilyen kutat.

Ha a magyar csikásznak-pákásznak — valahol az Ecsedi lápon — erről az elsőbbségi háborúról tudomása volt volna, bizonyosan elkaczagja magát, mert az ő, ősi soron kedves kútja mégis csak egy kicsit régiebb Nigge uram eszénél és Norton gyakorlati érzékénél.

Egy czímeres nádszál, vékonyabb végén rézsut elvágva, bötkeiben

keresztülütve, beszolgál az ingóláp alá, az alsó bötökközökben oldalt lyukak vannak vésvé, akárcsak a Norton vascsöve fején, a szivattyú pedig a csikász-pákász szája.

Nyilván való, hogy ez csakugyan ősi szerszám, mely anyagánál fogva elenyészett, de mostkori alakja bevilágít az ősi lápok emberének életébe. Ez a víz, minden korszak emberének életszüksége; az ősember is így jutott hozzá a láp mélyen.

Mit mond a tűziszerszám? Hallgatag és mégis érthetően beszél. Az 52. kép sorozata az aczéloknek két típusát ábrázolja. A legfelső kettő népvándorlási, mondjuk árpádkori sirokból való, a nagyon rozsdás Kecse-

51. kép. Lápi-kút. Ecsedi láp.

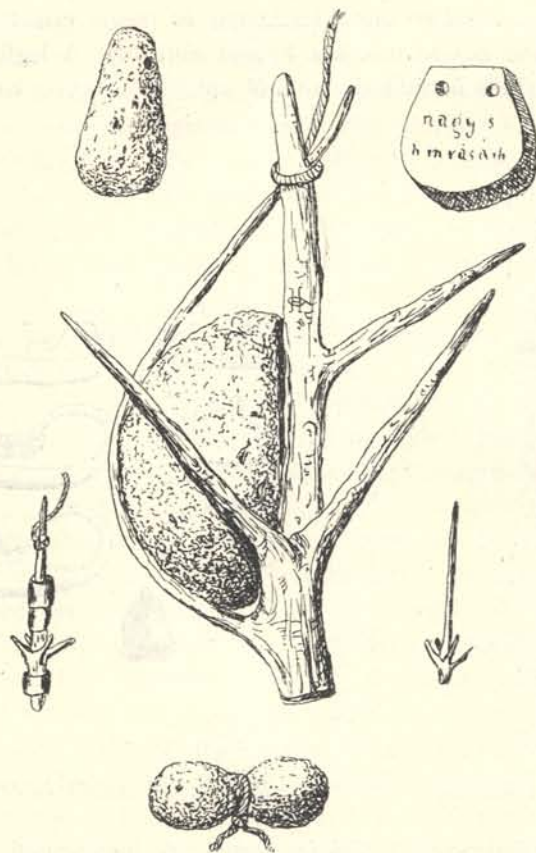
52. kép. Ősi aczélok és ősi kova.

métről, a kétnyilású Szeged tájáról került. A kecskeméti rozsdás, egy-nyilású — inkább patkóalakú — alatt következik a még ma is élő magyar Karancsság, ez alatt a vogulok mostkori aczélya; tehát egy sorozat, mely letűnt korok sírjaiból kikelve, elvezet élő magyar elemek erszényébe, tűzi készségébe, innen messze északkeletre, letűnő félben levő népelemhez, melynek a magyarral való nyelvi rokonsága, hozzátartozása rég eldöntött dolog!

A második sor vetekedik az elsővel. Legfelül a szegedi sírból való forma, alatta az, a mely Szenna somogyi faluban a csürhész tarisznyájából került elő, mutatva azt is, hogy ez az aczélfforma hogyan volt a jó fogás miatt felszójazva. És ismét ezalatt a vogulok aczélya, tehát ismét

az a sor, mely a prehisztorikus sírból a magyarságon át a vogulokhoz vezet.

E két sor alatt van a tűzkő, az alföldi pásztorember »szikikovája«, a dunántúli »ugarköve«; azért így, mert az előbbi eső után a szikes legelőn, a másik, régi ekenyomon, az ugaron találja; pedig nem egyéb ez, mint letűnt, történetelőtti korok népeinek nyilhegye tűzkőből kipattogtatva,

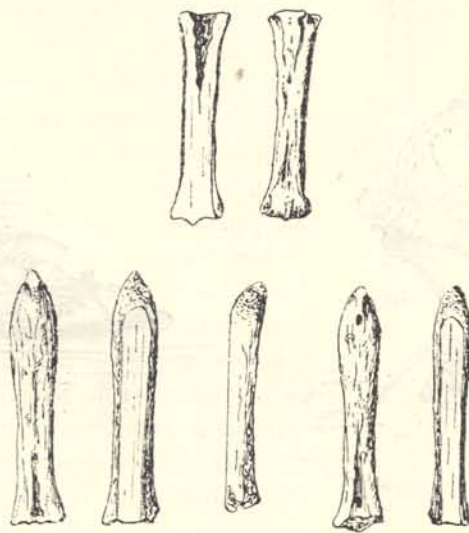
53. kép. Fentő és hálókő.

néha kovakés pengéjének töredéke: az ősnép gyilkos fegyvere, a mai pásztortűz gerjesztője!

És ismét egy néma, mégis hangosan beszélő sorozat. Három hálókő (53. kép), felül balról egy kúpalakú; jobbról egy lapos, két lyukkal, Nagy Sándor névvel; legalul közepen egy befűzött; mind a három égett agyag és mai hálókőről való. Pedig, ha a három kő megkopik, a név lekopik s valaki odaveti, a hol ősrégészek ásnak, elviszik, mint őskori leletet. A befűzött forma, mely Keszthelyről való, azonfelül még arra is

reátanít, hogy Aquincum római halászának hálóján ilyen rendszerű volt a súlyozó!

És azok a pereszlenek! A balról álló kicsiny, konyhai habaró; csak azért rajzoltam oda, hogy mértékül szolgáljon. A jobbról álló a francia-svájczi halász ólomsúlyos fentője, a mellyel a rohanó Arve folyó fenekéről fölveszi a fenékhorgot; a középső óriás Ős-Komárom halászságának fentője, mellyel a Duna fenekéről szedte a horgot. És hát ezek hogyan világítanak be az őskorba? Úgy, hogy a svájczí czölöpépítmények leletei között akadtak pereszlenalakú fák is, melyeknek rendeltetéséről senki sem tudott semmit, míg az Arve élő fentőjén nem akadt meg az ősrégész szeme: ekkor azonnal meg volt magyarázva minden; — a mi fentőnk is.

54. kép. Ironga-csontok; a felső kettő őskori.

Ismét egy hallgatag sorozat, a melyet azonban a még ma is lüktető élet meg fog szólaltatni, beszéde van. Az úgynevezett terramárékból és más emberi nyomokat rejtő rétegekből nem is ritkán kerülnek elő ló- és marhacsontok, a melyeknek egyik fele tükörsimára, laposra van lecsiszolva. Elmagyarázták azokat korcsolyáknak, majd ős idők szöveteinek simítására valóknak; meg is tagadták ősi voltukat.*

Pedig a mi tősgyökeres magyar gyerekvilágunk, mily tökéletes magyarázatot nyújt ezekhez!

Valamennyi alul fényesre-laposra csiszolt csont, melyen fúrás nincs, ironga — korcsolyacsont —; valamennyi ilyen csont, ha két vége felé a tengely irányában fúrás van rajta, előbb kezesúlyozó csont volt;

* M u n r o, R. Prehistoric Problems stb. Edinburgh-London, 1897.

végre valamennyi mindkét végén keresztbe fúrt, lapos-fényesre csiszolt csont, felköthető irongacsont. Erre tanít a magyar gyerekek téli öröme s ez bevilágít az őskorba is, mert az 54. sorozat felső, nagyon kopott párja valószínűen a bronzkor legelejéről való.*

Az 54. kép alsó sorában balfelől tisztán irongálásra készült pár; a jobb felőli pár eredetileg kezcscsont volt; a középső, az ironga alakját oldalról tünteti fel.

Ezek az irongák nem voltak és nincsenek megkötve; a gyerek rááll s a csont, a sarúhoz illeszkedve, megtapad.

És a gyakorlat? A gyerek legtöbbször a szakás vonyogóval — széna, tépésre való — száll ki a síma jégre, leteszi az irongapárt, rááll. A vonyogót úgy fogja, mint a vessző-, vagy nádparipát (55. kép), döfögetni

55. kép. Irongáló magyar fiú.

56. kép. Felkötött ironga.

kezdi a jeget s elindul; majd repül mint a kilőtt nyíl, csupán arra ügyelve, hogy az irongapár mindig páros vonalban maradjon meg.

A felkötésre való ironga magyar földön már tűnőfélben van; harmincz éve láttam az utolsót a Mosztonga jegén Bácsmegyében. Az, a melyet az 56. kép tüntet fel, az oláh Dobrudsából való.** Az egész alkalmazosság, úgy, a mint az 56. kép feltünteti, igazán prehisztórikus ízű, mert a sarú vagy bocskor az, a melyet magyar pásztoremberek az ősi csont-árral füzögetnek, s mely az őskori leletekből származókkal meg egyezik.*** Mind néma s mégis beszélő szerszám.

* Barsmegyében Verebélyről való.

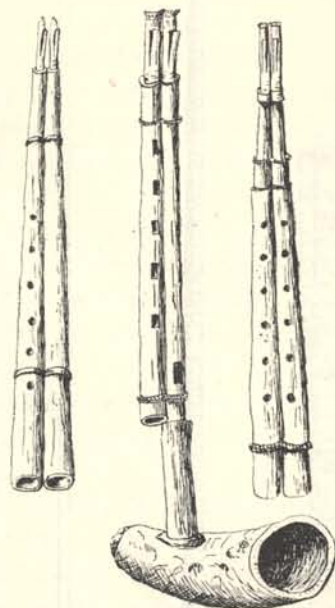
** Dr. Almásy György barátom hozta 1897-ben.

*** A többi ironga-csontokat ezúttal elhagyom.

A mi most következik, az oly beszélő szerszám, a mely hangot ad; de egyebet is mond.

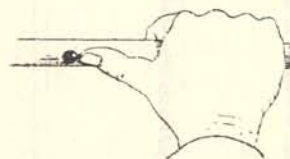
A legősibb korból nem maradt, mert nem is maradhatott reánk fából való furulya, sem kürt, sem nádsíp, mely talán a legősibb hangszer, és így ebben az ágazatban is az élő népek kezén levő, kezdetleges hangszereket kell ősi eredetűeknek venni, ezekről kell bárcsak halavány és bizonytalan következtetést vonni ősnépek zeneérzékére.

A rómaiak korából nyelvben és ábrázolásban a fúvó hangszerek közül a »tibia« gyakran fordul elő s az, a ki ezen a hangszeren játszik, a »tibicen«. A tibiáknak egyik formája pedig az ikersíp vagy flóta a »tibia gemina«, melyet az allegorizáló művészet mai nap is géniuszok kezébe ad és szájához illeszt. Vajjon milyen lehetett ennek a hangja? Ám ez a tibia gemina még ma is él! Az 57. képen a jobb felőli mindkét csövén 6—6 hanglyukka bíró ikersíp a mai olasz forma, a szemközt levő csupán egyik csövén 6-os hanglyukú síp az ungmegyei hegyi ruthén pásztorok ikersípjá, a közbülső pedig, melynek egy lopótök nyakából alkotott hangszóró öble van, a Deliblat oláh pásztorának kedves hangszere. Igen, de a hang? Az olyan nyekegő, mint a dudáé, ezért nem is nagyon dicséri a rómaiak és a géniuszok izlését.

57. kép. A szurma, a Deliblat dudája és az olasz ikerflóta.

És valóban, a duda, mely csodálatosképen az alföldi törzsökös magyar embereknek is zeneszerszáma, nem egyéb, mint a római tibia gemina, a melyre, hogy tartósan szóljon s a tibicen tüdejét ne fárasssa, levegőtömlő van alkalmazva; sőt a duda fejlődésének legfelsőbb fokán, Szentestáján, akadt oly duda* is, a melynek tömlőjét nem az ember tüdeje, szája, hanem az ember karjaügyébe elmésen alkalmazott fúvó fújogatta fel.

58. kép. A tilinkó beosztása, vagy kimérése.

Ismét más ágazat az, a mely nem a nyekergésen, hanem a tulaj-

* Thallóczy Lajos barátom egy remekbejártót szerzett nekem.

59. kép.

60. kép.

61. kép.

59. kép. Gyetzvai »fujera«.

60. kép. Szatmár-Avashegységi kéregkürt. — 61. kép. Bükszádi üvegkürt.

donképeni sípoláson alapul, s melynek kitűnően hangfestő magyar neve a tilinkó. A régiség pásztoremberei, kiknek nem volt esztergapadjuk, felhasználták a bodza tulajdonságát, kilökték nagy belét s megvolt a cső; a mikor pedig Magyarország szabadon járó és terjedő vizein még felhőzött a nagyehető gödény, hatalmas szárnyának síngsontja adta a tilinkót* és csodálatos, hogy ez a széphangú szerszám, beosztás szerint legtöbbször tökéletes, annyira, hogy akár hangversenyzésre is használható. Itt épen a beosztás az, a mi rendkívül érdekes, mert a legősibb mértékrendszeren alapul, melynek megértésére az 58. kép szolgál.

A síp hosszának meghatározásánál az ököl és az oldalt mereven kinyújtott hüvelykujj szolgál. Mindkét kéz ökle pedig oly egység, a mely vagy a közt, vagy a lyuk helyét adja; teszem: a hol a két hüvelykujj összeér, áll a lyuk, vagy a köz fele.

A somogyi pásztornépek öt lyukú, érdekes »hosszi furuglyája« öt ököl és négy ujjnyi hosszú, hanglyukai a két hüvelyk összeérése, azután egy, két ujj és egy hüvelykujjszélessége szerint csoportosulnak. Ha a furuglya-mester kicsiny kezű ember, a szerszám hangja magasabb, ha nagy, akkor a hang mélyebb. A leghiresebb mester az, a kinek minden furulyája, tilinkója egyforma és helyes hangú.

De igaz, egyszer már végezni is kell!

Zólyom-megyének van egy sajátságosan kirívó, fájdalom, leáldozásba induló népszigete, a »gyetzvai«. Ma már tudjuk, hogy Mátyás király korabeli telepések, kik a Herczegovinából jöttek Árpád földjére, s az ornamentikában e mai napiglan megtartották ősi jellemöket, merítő juhászdedényeken a tiszta románkori faragású füleket.

* Pozsony városi múzeumában van egy igen szép, nálam egy egyszerű darab.

Télen a fonóban, langyos tavaszi északán megbúg a »fujera«, egy hatalmas, majdnem embernyi síp, melynek három a hanglika, s a melyet csak vendégcsövön lehet megfujni (59. kép). Legmélyebb hangja majdnem harangszerű, de búgó is, mint a bánatos vadgalambé, sőt kurjant is; a legény belevegyíti saját dűnnyögő hangját, s az így alakuló nóta kifejező színt ölt, mintha a népszívet szenvedését, minden bánatát mondaná el! Ósi hangszer; — — honnan jött és meddig terjed, ma még nem mondhatom meg.

S a máramarosi, ungi havasi legelőkön, a szatmári Avas-hegységen és az ország egyéb bércein végig száll a havasi kürt méla hangja; elszáll a sziklafalig, hogy onnan mint visszhang még melábban visszaszálljon eredete felé. E kürtök tanulmányozása egész pásztorművelődéstörténetet regél nekünk.

A legősibb forma alkalmasint az, hogy a fiatal hársfa kérget csigavonalban és akkor metszi meg a pásztor, a mikor tavaszkor rügybe szökken, tehát könnyen lehántható. Ebből alkotja meg a kürtöt. Majd hosszába hasítja a kérget, lehántja, összeilleszti a feleket és azután a nyírfa finom kérgevel, néha a meggyfáéval, csavarja körül, oly finoman mint az indián fűvócsövét, a mellyel a kis kolibríba — de néha ellensége szemébe is — röpíti a bojtos nyilat. Ilyenfélét ábrázol a 60. kép; akad három méter hosszú is.

Majd megjelenik a kettéhasított fatörzsből vájással készített és abroncsokkal egybefoglalt öblű kürt, hogy újabban helyet adjon a — bádogból készültnek; sőt az eszes székel már azzal sem éri be, hanem bejárogat Bükszád üveghutájába s megcsináltatja a kürtöt üvegből (61. kép). És viszi ki nagy óvatossággal, gyalogszerrel erdőn, sziklason át pásztorkunyhójába, hol mint nagy kincset őrzi a szeléken gerendája mellé dugva.

Ez üvegekürtök legtöbbször — Pungur Gyula szerint, ki megtalálta — a pásztor fűvásától is remek hangja kél és szinte felülmulhatatlan az, a melyet az avatott kürtfuvó csal ki belőle.

*

Vajjon mi lehet az egész sorozatnak a tanúsága? Mi egyéb, mint az, hogy nemcsak a messze-távol, az idegen s azért új jelensége, hanem közvetlen környezetünk is megoktatja azt, a ki szeretettel szemléli; sőt betekintést enged neki rég leáldozott korszakok emberi életébe, — — saját magának történetébe, ezen a réven az igazi önismeret megszerzésére, a melynek becse előtt a legbölcsebb elme is leborul.

HERMAN OTTÓ.